

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИК
ВАЗИРЛИГИ

АНДИЖОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ

ИҚТИСОДИЁТ ВА БОШҚАРУВ ФАКУЛЬТЕТИ

ИҚТИСОДИЁТ ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ

Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти ва бошқарув кафедраси

« Т А С Д И Қ Л А Й М А Н »
факультет декани _____
доцент Х.Х.КОМОЛОВ
« ____ » _____ 2015 йил

« Ҳимояга рухсат этаман »
кафедра мудири _____
доцент О.А. ШЕРМАТОВ
« ____ » _____ 2015 йил

**Фермер хўжалиги бошқариш ва юритиш таълим йўналишининг
битирувчиси**

Абдуллаев Иззатбенинг

БИТИРУВ МАЛАКАВЎЛИ ИШИ

Мавзу: Пахтабод туманидаги “Иззатбек Зокиржон” фермер
хўжалигида табиий ресурсларидан самарали фойдаланишни иқтисодий
самарадорликка таъсири

БМИ раҳбари: _____ *асс. С. Назаров*
Илмий раҳбар: _____ *и.ф.н. З.Исроилов*
Бажарувчи: _____ *И. Абдуллаев*

Андижон - 2015 йил

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИК
ВАЗИРЛИГИ
АНДИЖОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ
ИҚТИСОДИЁТ ВА БОШҚАРУВ ФАКУЛЬТЕТИ
ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИҚТИСОДИЁТИ ВА БОШҚАРУВ
КАФЕДРАСИ**

«Т А С Д И Қ Л А Й М А Н»
Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти ва
бошқарув кафедрасининг мудири
доцент О.А.Шерматов _____
«12» сентябр 2014 й.

**Фермер хўжалиги бошқариш ва юритиш таълим йўналишининг
битирувчиси
Абдуллаев Иззатбекга битирув малакавий ишини бажариш учун**

ТОПШИРИҚ

- 1. Битирув малакавий ишининг мавзуси:** институт ректорининг «10» сентябр 2014 йилдаги №275-СТ сонли буйруғи билан тасдиқланган
- 2. БМИнинг мавзуси:** Пахтаобод туманидаги “Иззатбек Зокиржон” фермер хўжалигида табиий ресурсларидан самарали фойдаланишни иқтисодий самарадорликка таъсири
- 3. Битирув малакавий ишни тугатиш вақти:** «20» май 2015 йил.
- 4. Битирув малакавий ишнинг асосий бўлимлари.** БМИ кириш, 3 та боб, хулоса ва таклифлар ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.
- 5. Битирув малакавий ишни бажариш учун керакли маълумотлар.** Ўзбекистон Республикасининг қишлоқда иқтисодий ислохотларни ўтказишига оид бўлган қонунлари, Президент фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, мавзуга оид адабиётлар ҳамда Пахтаобод туманидаги “Иззатбек Зокиржон” фермер хўжалигининг 2012-2014 йиллар учун бизнес режалари, йиллик хисоботлари ва мавзуга оид бўлган бошқа маълумотлари.
- 6. Битирув малакавий ишда фойдаланиладиган жадваллар.** Битирув малакавий ишида мавзунинг моҳиятини ёритишига ёрдам берадиган 10-13 та жадвалларни тузилиши кўзда тутилган бўлиб, улардан 3 таси бевосита ҳимоя жараёнида фойдаланилади.

Битирув малакавий ишнинг асосий саволлари	БМИнинг раҳбари	Бажарилиш муддати	Имзо
<i>Кириш.</i>	<i>асс. С. Назаров</i>	<i>23.12.2014</i>	
I-БОБ ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА. ФЕРМЕР ХЎЖАЛИГИДА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ РЕСУРСЛАРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШНИНГ НАЗАРИЙ ВА УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ.			
<i>1.1. Фермер хўжалигида табиий ресурсларидан самарали фойдаланишнинг зарурлиги ва аҳамияти.</i>	<i>асс. С. Назаров</i>	<i>20.01.2015</i>	
<i>1.2. Табиий ресурсларидан қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришда самарали фойдаланишнинг назарий-услубий асослари.</i>	<i>асс. С. Назаров</i>	<i>30.01.2015</i>	
II-БОБ. ПАХТАОБОД ТУМАНИДАГИ “ИЗЗАТБЕК ЗОКИРЖОН” ФЕРМЕР ХЎЖАЛИГИДА ТАББИЙ РЕСУРСЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШНИНГ МАВЖУД ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ.			
<i>2.1. Пахтаобод туманидаги “Иззатбек Зокиржон” фермер хўжалигининг табиий-иқтисодий шароитлари ва имкониятлари.</i>	<i>асс. С. Назаров</i>	<i>28.02.2015</i>	
<i>2.2. «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигида табиий ресурсларидан самарали фойдаланишнинг мавжуд ҳолати таҳлили.</i>	<i>асс. С. Назаров</i>	<i>31.03.2015</i>	
<i>2.3. Томчилатиб суғориш усулининг ўзига хос хусусиятлари ва ундан фойдаланиш афзалликлари</i>	<i>доцент Т. Ураимиов</i>	<i>12.04.2015</i>	
III-БОБ. ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ПАХТАОБОД ТУМАНИДАГИ ИЗЗАТБЕК ЗОКИРЖОН ФЕРМЕР ХЎЖАЛИГИДА ТАББИЙ РЕСУРСЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ.			
<i>3.1. Пахтаобод туманидаги Иззатбек Зокиржон фермер хўжалигида ер ресурсларидан фойдаланишни такомиллаштириш.</i>	<i>асс. С. Назаров</i>	<i>30.04.2015</i>	
<i>3.2 Фермер хўжалигида ер ва сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари.</i>	<i>асс. С. Назаров</i>	<i>12.05.2015</i>	
<i>Хулоса ва таклифлар.</i>	<i>асс. С. Назаров</i>	<i>16.05.2015</i>	
<i>Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.</i>	<i>асс. С. Назаров</i>	<i>20.05.2015</i>	

Топширик берилган вақти:

« 12 » сентябр 2014йил

БМИ раҳбари: _____ **асс. С. Назаров**

Илмий раҳбар: _____ **и.ф.н. З.Исроилов**

Бажарувчи: _____ **И. Абдуллаев**

М у н д а р и ж а

<i>Мазмуни</i>	<i>Бетлар</i>
<i>Кириш.</i>	5-10
<i>I-БОБ ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА. ФЕРМЕР ХЎЖАЛИГИДА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ РЕСУРСЛАРИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШНИНГ НАЗАРИЙ ВА УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ</i>	
<i>1.1. Фермер хўжалигида табиий ресурсларидан самарали фойдаланишнинг зарурлиги ва аҳамияти</i>	11-19
<i>1.2. Табиий ресурсларидан қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришда самарали фойдаланишнинг назарий-услубий асослари.</i>	20-27
<i>II-БОБ. ПАХТАОБОД ТУМАНИДАГИ “ИЗЗАТБЕК ЗОКИРЖОН” ФЕРМЕР ХЎЖАЛИГИДА ТАБИЙ РЕСУРСЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШНИНГ МАВЖУД ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ</i>	
<i>2.1. Пахтаобод туманидаги “Иzzатбек Зокиржон” фермер хўжалигининг табиий-иқтисодий шароитлари ва имкониятлари.</i>	28-35
<i>2.2. «Иzzатбек Зокиржон» фермер хўжалигида табиий ресурсларидан самарали фойдаланишнинг мавжуд ҳолати таҳлили</i>	36-51
<i>2.3. Томчилатиб суғориш усулининг ўзига хос хусусиятлари ва ундан фойдаланиш афзалликлари</i>	
<i>III-БОБ. ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ПАХТАОБОД ТУМАНИДАГИ ИЗЗАТБЕК ЗОКИРЖОН ФЕРМЕР ХЎЖАЛИГИДА ТАБИЙ РЕСУРСЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ.</i>	
<i>3.1. Пахтаобод туманидаги Иззатбек Зокиржон фермер хўжалигида ер ресурсларидан фойдаланишни такомиллаштириш.</i>	52-54
<i>3.3 Фермер хўжалигида ер ва сув ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари.</i>	55-60
<i>Хулоса ва таклифлар.</i>	70-72
<i>Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.</i>	73-78

Кириш.

Мавзунинг долзарблиги. Қишлоқ хўжалигини ислоҳ этишда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини тубдан яхшилашга алоҳида эътибор берилмоқда. Бу вазифа энг муҳим устувор йўналишлардан бири бўлиб келган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Чунки, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг самарадорлиги, мамлакатимизнинг иқтисодий ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, нафақат қишлоқ меҳнаткашлари, балки бутун Ўзбекистонимиз аҳолисининг моддий фаровонлигини ошириш бебаҳо бойлигимиз бўлган еримизнинг унумдорлиги, унинг сифатини мунтазам яхшилаб бориш билан узвий боғлиқдир.

Ўтган даврда бу борада кўрилган чоралар натижасида 1 миллион 700 минг гектар суғориладиган ернинг мелиоратив ҳолати яхшиланди. Бу жами экин экиладиган майдонларнинг ярмидан зиёди демакдир. Ана шундай ишлар туфайли сизот сувлари энг оғир даражада, яъни, 2 метргача юзада жойлашган ерлар қарийб 500 минг гектарга ёки учдан бирига камайди, кучли ва ўртача шўрланган ерлар эса 100 минг гектарга ёки 12 фоизга қисқарди. Мелиорация тадбирлари амалга оширилган экин майдонларида пахта ҳосилдорлиги гектарига ўртача 2-3 центнер, бошоқли дон экинлари бўйича эса 3-4 центнерга ошгани бу борада эришган энг муҳим натижадир¹.

Қишлоқ хўжалигини таркибий ўзгартириш ҳақида сўз юритганда, аввало, пахта экиладиган ерларни оптималлаштириш ва бошоқли дон экинлари, сабзавотчилик, боғдорчилик, узумчилик учун ажратилган майдонларни кенгайтириш ҳисобидан экин майдонлари таркибида ўзгаришлар амалга оширилганини қайд этиш жоиз.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи газетаси, 16.01.2015 й.

Президентимиз И.Каримов таъкидлаганларидек: “Юртимизда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг келажаги ҳақида гапирганда, ер ва сув ресурслари бўйича имкониятларимиз чекланганини ҳисобга олиб, бу борада ягона тўғри йўл – қишлоқ хўжалигини интенсив асосда ривожлантириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини тубдан яхшилаш, селекция ишларини чуқурлаштириш, юксак самарали замонавий агротехнологияларни жорий этиш ва сувдан оқилона фойдаланиш.....”² жуда муҳимдир.

Шунингдек, мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш орқали тармоқни ривожлантиришнинг истиқболли йўналишлари Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан ишлаб чиқилган “Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” да баён этилган. Ушбу концепцияда белгилаб берилган устувор вазифалар қаторида Ўзбекистон республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган дастурига кўра 2011-2015 йиллар мобайнида:

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 1,3 марта ошириш, унинг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улушини 17,5 фоиздан 13,5 фоизга пасайтириш;

- қишлоқ хўжалигида илғор агротехнологиялар, ресурсларни тежайдиган усулларни жорий этиш, селекция ва уруғчилик тизимини ривожлантириш ҳисобидан экинлар ҳосилдорлигини оширишга эришилади. Бунда минерал ўғитлардан фойдаланиш самарадорлигини 15 фоизга ошириш, сув сарфини 12 фоизга камайтириш;

- суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси маблағлари ҳисобидан мелиоратив иншоотларни қуриш, реконструкция қилиш ва таъмирлаш, томчилатиб суғориш тизимини йўлга қўйиш ва мелиорация техникаларини харид қилиш бўйича қарийб 500 миллион

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи газетаси, 18.01.2014 й.

долларга тенг бўлган лойиҳалар ҳисобидан 1,4 миллион гектар ер майдонининг мелиоратив ҳолатини яхшилаш каби стратегик аҳамиятга эга бўлган муҳим башорат вазифалари белгиланган.

Ушбу вазифаларни бажаришда бошқа омиллар билан бир қаторда фермер хўжаликларидаги мавжуд ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланиш муҳим ва долзарб бўлиб ҳисобланади. Бу битирув малакавий ишимнинг мавзусини танлаб олишимда муҳим аҳамият касб этди.

Мавзуни ўрганилганлик даражаси. Юртимиз озиқ-овқат хавфсизлигининг асосий таянчи бўлган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини оширишга катта эътибор қаратилмоқда. Хусусан, экин майдонлари таркибини оптималлаштириш, ишлаб чиқаришга янги ва илғор технологияларни жорий этиш, экин навлари ва чорва моллари зотини, уруғчилик-селекция ишларини тубдан яхшилаш борасида кенг қамровли, шу билан бирга, пухта ўйланган ишлар амалга оширилди.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, мустақиллик йилларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажмининг ошиши фақат экин майдонларини кенгайтириш эвазига эмас, балки асосан интенсив ривожланиш, яъни экинлар ҳосилдорлиги ва чорва моллари маҳсулдорлигини ошириш ҳисобидан таъминланмоқда.

Ишлаб чиқариш ресурсларидан фермер хўжаликларида самарали фойдаланиш масалалари бўйича бир қатор хориж ва республикаимиздаги аграр -иқтисодчи олимлар илмий - тадқиқот ишларини олиб боришиб, ўз фикрларини, илмий қарашларини, таклиф ва тавсияларини беришган. Жумладан, республикаимизда қишлоқ хўжалик корхоналари, фермер ва деҳқон хўжаликларида ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланиш муаммолари А.Абдуғаниев, С.Ч.Джалолов, А.В.Духовний, Ф.К.Қаюмов, А.С.Султонов О.З.Зокиров, Ў.П.Умурзоқов, Қ.А.Чориев, Ч.Муродов каби олимлар томонидан чуқур ва илмий таҳлил этилган.

Лекин, юқоридаги аграр – иқтисодчи олимлар илмий – тадқиқот ишларида фермер хўжаликларида ресурс тежайдиган техника ва

технологиялардан фойдаланишни ташкил этиш йўллари, шунингдек, ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланиш масалалари тўлиқ ёритилмаган.

Битирув малакавий ишининг мақсади. Асосий қишлоқ хўжалик товар маҳсулотларини етиштирувчи фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланиш йўллари бўйича илмий асосланган хулосалар ва таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

Битирув малакавий ишининг вазифалари. Ушбу ишининг мақсадидан келиб чиққан ҳолда қуйидаги вазифалар ҳал этилди:

- иқтисодиётни модернизациялаш шароитида фермер хўжалигида ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланишнинг зарурлиги ва аҳамиятини очиқ бериш;

- ишлаб чиқариш ресурсларидан қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришда самарали фойдаланишнинг назарий-услубий асосларини ўрганиб чиқиш;

- Пахтабод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигида маҳсулот етиштиришда ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланишнинг ҳозирги ҳолатига баҳо бериш;

- тадқиқот объекти мисолида меҳнат, ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш йўллари белгилаб бериш.

Битирув малакавий ишининг предмети ва объекти. Тадқиқот предмети бўлиб, фермер хўжаликлари ва сув истеъмолчилари уюшмалари ўртасидаги иқтисодий муносабатлар ва иқтисодий кўрсаткичлар мажмуаси, ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланишни ташкил этиш ва ҳуқуқий асосларини яратишга қаратилган қонунлар ҳамда қонуности ҳужжатлари ҳисобланади. Тадқиқот объекти қилиб, Пахтабод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги олинган.

Битирув малакавий ишининг тузилиши ва ҳажми. Ушбу иш кириш, 3 та боб, хулоса ва таклифлар, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат

бўлиб, жами 80 бетда ифода этилган. Унда мавзу юзасидан 12 та жадвал ва 1 та чизма келтирилган.

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги, муаммонинг ўрганилганлик даражаси, ишнинг асосий мақсади ва вазифалари, битирув малакавий ишининг предмети ва объекти баён қилинган.

Биринчи бобда фермер хўжалигида ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланишнинг назарий асослари баён этилиб, тадқиқотнинг илмий ва услубий жиҳатларига қаратилган ва тадқиқот олиб борилган объектнинг таснифини ўзида акс эттирилган. Бунда ҳозирги даврда бу мавзуга бўлган назарий ёндошувлар, масаланинг моҳияти, муаммони ечишнинг асосий омиллари ва муаллифнинг илмий, назарий қарашларига бўлган муносабати билдирилган.

Мавзунинг хусусиятидан келиб чиқиб, 1 ва 2- параграфларда мавзуга оид муайян услубий масалаларни ҳам кўриб чиқилган. Аммо, мавзуда кўриб чиқиладиган масалаларни ечимига оид илмий-услубий ёндошувлар ва уларнинг самарадорлигини баҳолаш мезонларига умумий баҳо бериб кетиш мумкин.

Иккинчи боб тадқиқот объекти бўлган Пахтабод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги бўйича ўрганиладиган муаммонинг ҳозирги ҳолатини таҳлил этишга бағишланган. Ўрганиладиган объектнинг ташкилий-иқтисодий кўрсаткичларини таҳлил этиш етарлича чуқур ва мақсадга йўналтирилган бўлиб, масалага оид хўжалик маълумотларига асосланган. Ишда фермер хўжалигининг охириги 3 йиллик маълумотларининг таҳлили асос қилиб олинган.

Боб фермер хўжалигига оид умумий маълумотлар ва унинг табиий-иқтисодий шароитларини ёритиш билан бошланган. Фермер хўжалигининг таркибий тузилиши, ташкилий-ҳуқуқий шакли, ишлаб чиқариш ва ресурс салоҳияти, маҳсулот ишлаб чиқариш, сотиш динамикаси, маҳсулот етиштириш харажатлари, молиявий натижаларнинг шаклланиши, улардан фойдаланиш самарадорлиги каби бир қатор кўрсаткичларни таҳлил этишда

уларнинг реал табиий ва ишлаб чиқариш шароитларига боғлиқ ҳолда очиб берилган. Бунда сўнгги 3 йилликда ишлаб чиқариш ва бошқа соҳаларда юз берган ўзгаришлар, уларнинг иқтисодий самарадорликка таъсири, ҳозирги кунда ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланишга оид мавжуд камчилик ва муаммолар ҳамда уларни келтириб чиқарган сабабларга кенг ўрин берилган.

«Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги мисолида илмий мавзу таҳлилий-ҳисоблар, жадваллар, диаграммалар ва чизмалар орқали очиб берилган. Ҳар бир жадвал, диаграмма, чизма сўнггида унинг таҳлили берилган.

Учинчи бобда муаллиф таҳлиллар асосида хўжаликда иқтисодиётни модернизациялаш шароитида ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланиш йўллари бўйича таклифлар ва тавсиялар, услубий ёндошувлар ишлаб чиқилган, илгари сурилаётган таклиф ва ғоялар ҳам илмий, ҳам амалий жиҳатдан асосланган.

Жумладан, бобда хўжаликда меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш йўллари, хўжаликда ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш йўллари бўйича илмий ва амалий асосланган хулосалар ва тавсиялар берилган.

Хулоса ва таклифлар битирув малакавий ишининг мазмуни баён этилишини яқунлайди. Унда муаллиф олиб борган илмий изланишларнинг натижалари умумлаштирилган. Хулоса ва таклифлар аниқ, қисқа ва тушунарли тарзда баён этилган, фақатгина мавзуга оид масалаларни ўзида акс эттирган.

Уни тайёрлаш жараёнида мавзуга оид Ўзбекистон Республикасининг қонунларидан, Президентимиз Фармонларидан, Вазирлар Маҳкамаси қарорларидан, махсус адабиётлардан, журналлар ва бошқа илмий нашрлардаги мақолалардан, «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигининг сўнгги 3 йиллик ҳисобот маълумотларидан фойдаланилиб, улар асосида **фойдаланилган адабиётларнинг рўйхати** келтирилган.

**1-БОБ ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА. ФЕРМЕР
ХЎЖАЛИГИДА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ РЕСУРСЛАРИДАН САМАРАЛИ
ФОЙДАЛАНИШНИНГ НАЗАРИЙ ВА УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ.**

**1.1. Фермер хўжалигида табиий ресурсларидан самарали
фойдаланишнинг зарурлиги ва аҳамияти.**

Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохатларнинг дастлабки босқичлариданоқ юртбошимиз И.А.Каримов “Фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ташкил этишнинг негизи сифатида фаолият кўрсатишлари лозим. Чунки иқтисодий жиҳатдан эркин бўлган фуқаро ҳақиқий мулкдор ўз мол-мулкни самарали тасарруф этишдан, ўз бойлигини кўпайтиришдан манфаатдор бўлибгина қолмай, балки бутун мамлакатни бойитишга қодир бўлади” -деб таъкидланган эди.

Шунинг учун ҳам Республикамизда фермерлик ҳаракатининг тараққиёти аграр ислохаталарнинг таркибий қисми ҳисобланади.

Фермер хўжаликлари фаолияти кўплаб ривожланган АҚШ, Германия, Канада каби мамлакатларда қишлоқ хўжалигида асосий ишлаб чиқарувчи куч ҳисобланади.

Масалан, АҚШда XIX аср охирида қишлоқ хўжалигига йўналтирилган ишчи кучининг ярми фермер хўжаликларида меҳнат қилар эди. 1990 йилларда бу рақам 3 фоиздан ҳам пастга тушиб кетди. Қишлоқ хўжалигини интенсив ташкил этиш, техника тараққиёти барча фермер хўжаликларида аксарият ёлланма ишчи кучининг ўрнини босди. Бунинг оқибатида кучли рақобат ҳамда кам сарфланган харажатли маҳсулот тайёрлашга жиддий эътибор қилина бошлади. Бу ўз ўрнида фермер хўжаликлари тасарруфидаги ерларнинг тақсимланишига кучли таъсир кўрсатди.

АҚШда 1990 йилларга келиб ҳар бири ўрта ҳисобда 185 гектар ерга эгалик қилувчи 2 миллионга яқин фермер хўжаликлари сақланиб қолди.

Фермер хўжаликлари мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохатлар туфайли ривожланаётган хўжалик юритиш усулларидан биридир. Фермер хўжалиги узоқ муддатга ижарага олган ер участкасида иқтисодий

фаолият олиб боровчи юридик шахс, ҳуқуқига эга бўлган мустақил хўжалик юритувчи ўрта товар ишлаб чиқарувчи субъектдир. Фермер хўжаликларининг ҳуқуқий негизи бу «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги 2004 йил 26 августда янги тахрирдаги қонунда барча ташкилий, ҳуқуқий фаолият асослари ўз аксини топган. Хусусан фермер хўжалигига ерни танлов асосида ижарага 50 йилгача муддат давомида мерос қилиб қолдириш ҳуқуқи билан бериш, чорвачилик йўналишидаги фермер хўжалигида 30-шартли бош чорва ҳайвонлари бўлишлиги ва бошқа шу каби мажбуриятлар белгиланганки, бундан кўзланган асосий мақсад фермер хўжалигининг сифат кўрсаткичлари самарадорлигини таъминлашдан иборатдир.

Фермер хўжалигининг асосий белгилари қонунга кўра қуйидагилардан иборат:

- ер участкаларидан узоқ муддатли ижарага олиш асосида фойдаланиш;
- қишлоқ хўжалигини маҳсулот ишлаб чиқариш ва уни қайта ишлаш ҳамда сотишга ихтисослашади;
- хўжалик бошлиғининг оиласидагилар, қариндошлари ва бошқа ёлланган шахслар фермер хўжалигининг хусусий мулки ва давлат мулки (ерга бўлган давлат мулки) бирикишига асосланади.

Фермер хўжалигининг мақсади қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш асосида даромад олиш, аҳолини озиқ-овқат билан таъминлаш ҳамда ўз оила аъзоларининг ижтимоий ва иқтисодий эҳтиёжларини қондириш ҳисобланади.

Республикамиз аграр тармоғида босқичма-босқич амалга ошириб борилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг боришини таҳлил этиш асосида уларнинг қуйидаги асосий йўналишларини ажратиш кўрсатиш мумкин:

- мулкӣй ва таркибий ислоҳотлар;
- ердан фойдаланиш борасидаги ислоҳотлар;
- сув ва сувдан фойдаланиш муносабатларидаги ислоҳотлар;
- молия-кредит, солиқ ва суғурта соҳасидаги ислоҳотлар;
- нарх-наво тизимидаги ислоҳотлар.

Аграр соҳада амалга оширилаётган мулкӣ-таркибӣ ислоҳотларда биринчи навбатда мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, турли мулк шакллариға, энг аввало хусусий мулкчиликка асосланган хўжалик юритиш шаклларини жорий этишға муҳим эътибор қаратилди. Иқтисодий ислоҳотларнинг дастлабки босқичлариданоқ зарар кўриб ишлаётган ширкат хўжаликларини босқичма-босқич тугатиб, фермер хўжаликлариға айлантириш борасида йирик таркибӣ ислоҳотлар амалга оширилди. Бу ислоҳотлар натижасида 1999-2007 йилларда жами 2102 та истиқболсиз ширкат хўжалиги босқичма-босқич тугатилиб, уларнинг негизида 158738 та фермер хўжалиги ташкил этилган эди.

Пухта ўйланган дастур асосида 2008-2010 йиллар давомида ўтказилган мақбуллаштириш жараёни натижалариға кўра фермер хўжаликларининг ер майдонлари ҳажми мақбуллаштирилди.

Бу жараёнда фермер хўжаликларининг иқтисодий самарадорлигини ўстиришға имкон яратувчи қуйидаги омиллар эътиборға олинди:

- фермер хўжаликлари ихтиёрида бўлган ер майдонларидан яхлит контурларда, ягона тартибда мақсадли ва самарали фойдаланишни таъминлаш;

- фермер хўжаликларининг қайси соҳаға ихтисослашгани ва мамлакатимизнинг турли ҳудудларидаги аҳоли зичлигини эътиборға олиш;

- сув ва бошқа моддий ресурсларни тежайдиган янги агротехнологияларни қўллашға қулай шароит яратиш;

- йириклаштирилган фермер хўжаликларининг комплекс механизациялашув борасидаги молиявий имкониятларини кенгайтириш;

- зарар билан ишлаётган ва ўзини оқламаётган кичик фермер хўжаликларининг фаолиятиға барҳам бериш.

Қишлоқларимиз ҳаётида юксак натижаларға эришишда, аввало, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этишнинг асосий шакли сифатида фермерликни йўлга қўйилганлиги ва унинг ривожини учун кенг имкониятлар очиб берилгани ҳал қилувчи роль ўйнади.

Бугунги фермер хўжаликлари самарали фаолият юритиш учун ўз ихтиёрида ижара асосидаги етарлича экин майдонларига эга бўлган, юксак самарали замонавий техника билан таъминланган, илғор технологияларни пухта эгаллаган йирик хўжаликлардир.

Кўп тармоқли фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш билан бирга, уларни чуқур қайта ишлаш, қурилиш ишларини амалга ошириш ва қишлоқ аҳолисига хизмат кўрсатиш каби йўналишларда самарали фаолият кўрсатмоқда ва ўз истикболини топмоқда. Бугунги кунда мамлакатимизда бундай фермер хўжаликларининг сони 18 мингдан зиёдни ташкил этмоқда.

Мамлакатимиз иқтисодиётининг реал тармоқларида ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш тадбирларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан, аграр ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва янги босқичга кўтариш масалалари шу куннинг долзарб вазифаларидан бирига айланмоқда. Шу муносабат билан муҳтарам Президентимиз томонидан чорвачилик, ғаллачилик, картошкачилик каби соҳаларда илғор мамлакатлар тажрибасини ўрганиш ва амалда қўллаш, бизнинг иқлим шароитимизда ғоят муҳим аҳамият касб этадиган замонавий суғориш тизимлари, энергияни тежайдиган замонавий технология ва агротехнологияларни ўрганиш, уруғчилик-селекция ишларини янада такомиллаштириш ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг маҳсулдорлигини ошириш бўйича аниқ чора-тадбирлар комплексини ишлаб чиқиш вазифаси қўйилган эди.

Президентимиз И.Каримов таъкидлаганидек: “Юртимизда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг келажаги ҳақида гапирганда, ер ва сув ресурслари бўйича имкониятларимиз чекланганини ҳисобга олиб, бу борада ягона тўғри йўл – қишлоқ хўжалигини интенсив асосда ривожлантириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини тубдан яхшилаш, селекция ишларини чуқурлаштириш, юксак самарали замонавий агротехнологияларни жорий этиш ва сувдан оқилона фойдаланиш, энг муҳими – деҳқон ва фермерларнинг

дарди билан яшаш, десам, ўйлайманки, барчангиз менинг фикримга қўшиласиз.

Фақат ерга меҳр, унинг унумдорлигини ошириш ва биринчи навбатда деҳқон ва фермерга доимий эътибор, уларнинг манфаати ҳақида ғамхўрлик қилиш – бу қишлоқни ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ривожлантириш бўйича биз танлаган йўлдир.”

Ўтган 2013 йили 2013-2017 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш бўйича комплекс чора-тадбирлар давлат дастурини қабул қилинди. Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ҳокимликлари, барча манфаатдор идоралар, Фермерлар кенгаши ва авваламбор фермер хўжаликларининг ўзи ушбу дастурда кўзда тутилган чора-тадбирларнинг сўзсиз бажарилишини таъминлаши белгиланган.

Шунингдек мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш орқали тармоқни ривожлантиришнинг истиқболли йўналишлари Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан ишлаб чиқилган “Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” да баён этилган. Ушбу концепцияда белгилаб берилган устувор вазифалар асосида Ўзбекистон республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган дастурда 2011-2015 йиллар мобайнида:

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмини 1,3 марта ошириш, унинг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улушини 17,5 фоиздан 13,5 фоизга пасайтириш;
- қишлоқ хўжалигида илғор агротехнологиялар, ресурсларни тежайдиган усулларни жорий этиш, селекция ва уруғчилик тизимини ривожлантириш ҳисобидан экинлар ҳосилдорлигини оширишга эришилади.

Бунда минерал ўғитлардан фойдаланиш самарадорлигини 15 фоизга ошириш, сув сарфини 12 фоизга камайтириш;

- суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси маблағлари ҳисобидан мелиоратив иншоотларни қуриш, реконструкция қилиш ва таъмирлаш, томчилатиб суғориш тизимини йўлга қўйиш ва мелиорация техникаларини харид қилиш бўйича қарийб 500 миллион долларга тенг бўлган лойиҳалар ҳисобидан 1,4 миллион гектар ер майдонининг мелиоратив ҳолатини яхшилаш каби вазифалари белгиланган эди.

Қишлоқ хўжалигида экинлар ҳосилдорлигини муттасил юксалтириш вазифаси биринчи навбатда суғориладиган ерларнинг унумдорлиги ва ирригация-мелиорация ҳолатига боғлиқ.

Амалга оширилган мақбуллаштириш жараёни натижасида, 2011 йил якунига кўра, республикамиздаги фермер хўжаликларининг сони 215 776 тадан 66134 тага ёки 69,4 фоизга камайтирилди, бунда бир фермер хўжалигига тўғри келадиган ўртача ер майдони ҳажмини 27,4 гектардан 80,1 гектаргача кўпайтиришга эришилди. Ўртача бир фермер хўжалигига тўғри келадиган ер майдонини тармоқлар бўйича олиб қарайдиган бўлсак, бу кўрсаткич пахтачилик ва ғаллачиликда 106,3 гектарга, сабзавотчилик ва полизчиликда 23,5 гектарга, боғдорчилик ва узумчиликда 13,1 гектарга, чорвачиликда 205 гектарга тенг бўлган бўлса, 2013 йилга келиб Юртимизда экин майдонларини оптималлаштириш ва қишлоқ хўжалиги экинларини районлаштириш борасида ҳар томонлама пухта ўйланган сиёсат олиб борилаётгани энг муҳим хомашё ва экспортбоп маҳсулот бўлмиш пахта етиштиришнинг нисбатан барқарор ҳажмини сақлаган ҳолда, бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришни бир неча баробар кўпайтириш имконини берди. Республикада давлатнинг сув ресурсларини бошқариш масалалари бўйича давлат ваколат ва мажбуриятларининг бир қисми (қуйи бўғинда) жамоат ташкилотлари орқали бевосита сув истемолчилари ва сувдан фойдаланувчиларнинг ўзларига берилди. Сув истемолчилари ва

суддан фойдаланувчиларнинг қарорлар қабул қилиш жараёнида бевосита иштирокини таъминловчи жамоат ташкилоти сифатида сув истеъмолчилари уюшмалари (СИУ) ташкил этилди ва уларни фаолияти йўлга қўйилди. Бугунги кунда деҳқон ва фермер хўжаликлари ўртасидаги сув муносабатларини тартибга солиш мақсадида 1510 та сув истеъмолчилари уюшмалари хизмат кўрсатмоқда. Ҳозирда улар сув хўжалиги тизимининг энг қуйи ва шу билан бирга энг асосий бўғини ҳисобланадилар;

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши диверсификация қилинди. Пахта, шоли каби сувни кўп талаб қилувчи экинлар қисқартирилиб, ўрнига бошоқли дон, сабзаёт-полиз экинлари ва боғ-узумзорлар майдони кенгайтирилди. Жумладан, агар ўтган асрнинг 80 йилларида умумий суғориладиган ерлардан 50% да пахта етиштирилган бўлса, ҳозирги кунда пахта майдони жами суғориладиган майдонларнинг 30%-ни эгалламоқда. Шоли майдонлари 180 минг гектардан 40 минг гектаргача камайтирилди;

Суддан фойдаланиш борасидаги республика қонунчилик базаси янада такомиллаштирилди. Жумладан, 2009 йилда Ўзбекистон Республикасининг “Сув ва суддан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонунига қатор ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди. Унга биноан суддан фойдаланувчилар ва сув истеъмолчиларнинг мажбуриятлари янада оширилди, СИУларнинг ҳуқуқий мақомлари, вазифалари ва мажбуриятлари аниқ белгилаб берилди, сувни муҳофаза қилиш ва уни сифатини яхшилашга қаратилган тадбирларни амалга ошириш тартиблари белгилаб берилди. Сўнгги йиллар давомида сув хўжалиги соҳасида қатор норматив ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқилди. Жумладан, Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 19 мартдаги “Ўзбекистон Республикасида суддан фойдаланиш ва сув истеъмоли тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 82-сонли қарори қабул қилинди. Мазкур қарор билан “Ўзбекистон Республикасида суддан фойдаланиш ва сув истеъмоли тартиби тўғрисида”ги Низом тасдиқланди. Мазкур Низомда суддан фойдаланиш ва сув истеъмоли билан боғлиқ бўлган асосий тушунчаларга ҳам таъриф берилди:

➤ **судан фойдаланиш** - юридик ва жисмоний шахслар томонидан сув ресурсларини сув объектидан олмаган ҳолда улардан ўз эҳтиёжлари учун фойдаланиш;

➤ **судан фойдаланувчи** - сув ресурсларини сув объектидан олмаган ҳолда улардан ўз эҳтиёжлари учун фойдаланувчи юридик ёки жисмоний шахс;

➤ **сув истеъмоли (сувни истеъмол қилиш)** - юридик ва жисмоний шахслар томонидан ўз эҳтиёжларини қондириш учун сув ресурсларидан уларни сув объектидан белгиланган тартибда олган ҳолда фойдаланиш;

➤ **сув истеъмолчиси** - ўз эҳтиёжларини қондириш учун сув объектидан сув ресурсларини белгиланган тартибда олувчи юридик ёки жисмоний шахс;

➤ **сув истеъмолчилари уюшмаси** - юридик шахс бўлган сув истеъмолчилари томонидан сувга доир муносабатлар соҳасидаги ўз фаолиятларини мувофиқлаштириш, шунингдек умумий манфаатларини ифодалаш ва ҳимоя қилиш учун ихтиёрий асосда ташкил этиладиган нодавлат нотижорат ташкилоти;

➤ **сув объекти** - сувлар доимий равишда ёки вақтинча тўпланадиган ва сув режимининг ўзига хос шакллари ва белгилари бўлган табиий (жилғалар, сойлар, дарёлар ва бошқалар) ҳамда сунъий (очик ва ёпиқ каналлар, шунингдек коллектор-дренаж тармоқлари) сув оқимлари, табиий (кўллар, денгизлар, ер ости сувли қатламлари) ва сунъий (сув омборлари, сел сувлари тўпланадиган жойлар, ҳовузлар ва бошқалар) сув ҳавзалари, шунингдек булоқлар ва бошқа объектлар.

Мазкур Низом асосида барча судан фойдаланувчилар ва сув истеъмолчилари томонидан сув олишнинг белгиланган лимитларига риоя этилиши, ҳисобга олиш ва ҳисоботларни белгиланган тартибда юритилиши юзасидан назоратни кучайтирилди. Судан фойдаланиш ва сув истеъмоли тартибини бузганлик учун жавобгарлик янада кучайтирилди. Судан фойдаланувчилар ва сув истеъмолчиларига нисбатан улар томонидан қишлоқ

хўжалиги, балиқчилик хўжалиги, саноат, энергетика ва коммунал-маиший эҳтиёжлар учун сув олиш тартиби бузилган тақдирда:

сув истеъмолчилари томонидан лимитдан ортиқча сув олинганлиги учун – лимитдан ортиқча олинган ҳар минг кубометр сув учун - белгиланган энг кам ойлик иш ҳақи миқдорининг 10 фоизи миқдорида;

сув олишга рухсат этилмаган жойлардан сув олганлик учун, шунингдек сувдан фойдаланувчилар ва сув истеъмолчилари томонидан сувни ўз бошимчалик билан эгаллаганлик учун – олинган ҳар минг кубометр сув учун - белгиланган энг кам ойлик иш ҳақининг 20 фоизи миқдорида жарима санкциялари қўлланилади. Бир йил мобайнида сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли тартиби такроран бузилган тақдирда ушбу бандда кўрсатилган жарима санкциялари ўн барабар миқдорида қўлланилиши белгилаб қўйилди.

Қишлоқ хўжалиги сув истеъмолчиларига нисбатан лимитдан ортиқча сув олинганлиги учун жарима санкциялари бир йилда икки марта (куз-қиш ва вегетация давлари якунлари бўйича), қолган сув истеъмолчилари учун эса – календарь йил якуни бўйича бир марта қўлланилади.

Юқорида қайд этилган фармонлар, қарорлар ва Давлат дастурларидан келиб чиққан ҳолда қишлоқ хўжалигида шу жумладан фермер хўжаликларида табиий ресурслардан оқилона тежаб-тергаб фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади.

1.2. Табиий ресурсларидан қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришда самарали фойдаланишнинг назарий-услубий асослари.

Иқтисодийни модернизациялаш ва ресурслар чекланган ҳозирги шароитда иқтисодийни ривожлантириш ишлаб чиқариш самарадорлиги ва меҳнат унумдорлигини оширишга боғлиқ бўлиб бунда ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланиш ҳам долзарб аҳамиятга эга.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган кенг кўламда иқтисодий ислохатлар кўп укладли иқтисодийни шакллантиришга йўналтирилган бўлиб, бундай шароитда иқтисодий замонавий технологик ва иновацион тараққиётсиз асосий ишлаб чиқариш фондларини техник ҳамда технологик жихатдан қуроллантирмасдан, маҳсулот рақобатбардошлигини таъминламасдан амалга ошириб бўлмайди.

Замонавий шароитда ишлаб чиқариш корхоналарининг олдида турган муҳим масалалардан бири ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланишни ташкил этиш ва унинг бошқарув фаолиятини такомиллаштиришдан иборат. Чунки, ҳозирги иқтисодийни модернизациялаш ишлаб чиқаришни техник ва технологик жихатдан қайта қуроллантириш шароитида корхоналарда ишлаб чиқариш ресурсларидан оқилона фойдаланишни ташкил этиш муҳим ҳисобланади.

Янги асрда ресурсларни тежаш ва самарали фойдаланиш ғояси алоҳида долзарблик касб этади. Ҳозирданоқ иқтисодий нобарқарорликка олиб келувчи қайта тикланмайдиган ресурсларнинг таннархи ошиб, етишмовчиликлар кузатилмоқда.

Бу борада, аввало, ерларнинг унумдорлигини оширишга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Айтиш керакки, бу йўналишдаги ишларнинг кўлами йил сайин кенгайиб бораётганига қарамасдан, суғориладиган ерларнинг мавжуд мелиоратив ҳолатини яхшилашга алоҳида эътибор берилмоқда.

Иқтисодийни модернизациялаш шароитида қишлоқ хўжалик корхоналарида ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланиш алоҳида ўрин тутаяди.

Ер, сув қишлоқ хўжалигининг энг асосий ишлаб чиқариш воситалари экан, улардан қандай фойдаланилганини билиш зарур. Бунинг учун қуйидаги кўрсаткичлардан фойдаланиш мумкин:

а) **Умумий ер фондидан фойдаланиш коэффиценти (фоизи).** Унинг даражасини аниқлаш учун қишлоқ хўжалигида ҳақиқатда фойдаланилган ер майдонини фойдаланиш мумкин бўлган ер майдонига тақсимлаш лозим. Буни қуйидаги тенглик ёрдамида аниқлаш мумкин:

$$ЕФК = \frac{ФЕ}{ФМЕ}; \text{ ёки } \frac{ФЕ}{ФМЕ} \times 100 \quad (5.4.110-111\text{-бет})$$

Бунда: ЕФК—умумий ер фондидан фойдаланиш коэффиценти, (фоизи);

ФЕ—қишлоқ хўжалигида фойдаланилган ер майдони, га;

ФМЕ – фойдаланилиши мумкин бўлган ер майдони, га.

Бу кўрсаткич коэффицентда ёки фоизда аниқланиши мумкин. Уни аниқлаш натижасида ердан фойдаланишнинг тўлиқлик даражаси аниқланади. Уни ҳақиқий даражаси, яъни коэффиценти 1 дан ёки 100 фоиздан ортиқ бўлиши мумкин эмас. Бу кўрсаткични аниқлаш натижасида тармоқда (хўжаликда) қанча ердан фойдаланилган ва қанчасидан фойдаланилмаганлиги билинади. Шундан сўнг бундай ҳолнинг сабаблари аниқланиб, уларни бартараф этиш чора-тадбирлари ишлаб чиқилади.

б) **Сувдан фойдаланиш коэффиценти.** У ҳақиқатда суғорилган майдонни шу сув билан суғорилиши мумкин бўлган майдонга тақсимлаш натижасида аниқланади. Бунинг учун қуйидаги тенгликдан фойдаланиш мумкин:

$$СФК = \frac{СМ}{СММ}; \text{ ёки } \frac{СМ}{СММ} \times 100 \quad (5.4.112\text{-бет})$$

Бунда: СФК-сувдан фойдаланиш коэффиценти ёки фоизи;

СМ-ҳақиқатда суғорилган майдон, га;

СММ-суғорилиши мумкин бўлган майдони,га.

Буни аниқлаш натижасида сувдан фойдаланиш даражаси белгиланади. Бу кўрсаткични аниқлашда экинларга сув бериш меъёрига алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқдир. Чунки унга риоя қилинса, албатта, сувдан

фойдаланиш даражаси юқори бўлади. Демак, унинг даражаси, яъни коэффиценти 1 дан ёки 100 фоиздан юқори бўлмаслиги лозим. Агарда юқори бўлса, унда экин майдонлари сифатли суғорилган бўлмайди.

в) Фойдаланиш мумкин бўлган ерлардан бир йилда неча марта фойдаланилганлик даражаси. Уни аниқлаш учун ҳақиқатда уруғ, чигит экилган майдонни мавжуд экин экилган ер майдонига тақсимланади. Бунда қуйидаги тенгликдан фойдаланиш мумкин:

$$ЕФС = \frac{УЭМ}{ФМ} \quad (5.4.110-111\text{-бет})$$

Бунда: ЕФС-ердан фойдаланиш сони, яъни 1 га майдондан неча марта фойдаланилганлик сони;

УЭМ- бир йил мобайнида уруғ, чигит экилган майдон, га;

ФМ- фойдаланилган ер майдони, га;

Бу кўрсаткич ёрдамида бир майдонга неча марта экин экиб, фойдаланилганлик даражаси, яъни сони аниқланади. Демак, унинг сони бирдан кўп бўлиши мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун мавжуд бўлган ерлардан бир неча марта экин экиб, ҳосил олишга интилиш лозим.

г) Ер (экин) майдонларининг маҳсулдорлиги, ҳосилдорлиги. Бу кўрсаткич асосан экин турлари ҳамда умумий майдон бўйича, натурал ҳамда қиймат кўринишларида аниқланади, яъни улар 1 гектар фойдаланилган майдондан қандай маҳсулотларни қанча миқдорда (кг, цен, тонна) ҳамда неча сўмлик маҳсулот ёки фойда олинганлиги аниқланади. Бунинг учун қуйидаги тенгликдан фойдаланиш мумкин:

$$ЭХ = \frac{ЯХ}{ЭМ} \quad (5.4.110-111\text{-бет})$$

Бунда: ЭХ- 1 га экин майдонидан олинган ҳосил миқдори, ц;

ЯХ- экин экилган майдондан олинган ялпи ҳосил миқдори, ц. ёки тоннада;

ЭМ- экин экилган ҳақиқий майдон, га.

Бу кўрсаткич ёрдамида 1 гектар экин экилган майдондан қанча миқдорда ҳосил олинганлиги экин турлари бўйича алоҳида-алоҳида

аниқланади. Унинг миқдори қанча кўп бўлса шунча яхши. Бу кўрсаткич у ёки бу экин экилган майдоннинг маҳсулдорлигини исботлайди. Жами экин майдонлари маҳсулдорлигини аниқлаш учун кўрсаткични қуйидаги қиймат кўрсаткичларида аниқлаш, бунинг учун ҳар бир экиннинг ялпи ҳосили қиймати аниқлаб олиш лозим. Сўнгра уларнинг йиғиндисини аниқлаш керак.

$$EM = \frac{ЯМК}{ЭМ} : \frac{ЯДК}{ЭМ} : \frac{СФ}{ЭМ} \quad (5.4.111-112\text{-бет})$$

Бунда: EM- фойдаланилган ерларнинг маҳсулдорлиги. Яъни, бир гектар экин экилган ёки яйлов, пичанзор майдондан неча сўмлик ялпи маҳсулот, ялпи даромад ҳамда соф фойда олинганлиги аниқланади;

ЯМК- олинган ялпи маҳсулот қиймати, сўмда;

ЭМ- экинлар экилган майдон, га;

ЯДК- олинган ялпи даромад суммаси;

СФ- олинган соф фойда суммаси.

д) **Сувдан фойдаланиш самарадорлиги.** Бу кўрсаткич ёрдамида ҳар бир метр куб сув эвазига олинган ялпи маҳсулот миқдори, қиймат, даромад ва соф фойда суммаси қуйидаги тенглик ёрдамида аниқланади:

$$СФС = \frac{ЯХ}{ФСМ} : \frac{ЯМК}{ФСМ} : \frac{ЯДК}{ФСМ} : \frac{СФ}{ФСМ} \quad (5.4.112\text{-бет})$$

Бунда: СФС-сувдан фойдаланиш самарадорлиги;

ФСМ-фойдаланилган сув миқдори. Бу натура ҳамда қиймат кўринишида аниқланади. Бунда 1 м³ сувдан фойдаланиш натижасида қанча миқдорда пахта, ғалла ва бошқа маҳсулотлар етиштирилганлиги ҳамда неча сўмлик ялпи маҳсулот ва ялпи даромад, соф фойда олинганлиги аниқланади.

е) **Суғориш системаси (тизими)дан фойдаланиш коэффиценти.** Унинг даражасини аниқлаш учун шу тизимнинг охирида экинларни суғориш мақсадида берилган сув миқдорини шу тизим бошида олинган сув миқдорига тақсимлаш зарур. Бунда қуйидаги тенгликдан фойдаланиш мумкин:

$$\text{СТФК} = \frac{\text{СТОЭБС}}{\text{СТБОСМ}}; \quad (5.4.111-112\text{-бет})$$

Бунда: СТФК – суғориш системаси (тизим)дан фойдаланиш коэффициенти;

СТОЭБС – суғориш тизимининг охирида экинларга берилган сув миқдори;

СТБОСМ – су-ориш тизимининг бошида олинган сув миқдори.

Бу кўрсаткич даражаси ёки коэффициенти 1 га интилиши керак. Чунки суғориш системасининг бошида олинган сув экин майдонларига тўлиқ етказилиши лозим. Агар унинг даражаси паст бўлса, демак, сувнинг маълум миқдори тизим давомида ёки парланган ёки тупроққа сизиб кетган ёки оқиб кетган бўлиши мумкин. Бу кўрсаткич системанинг ҳолатини ҳам исботлайди.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида ҳар бир корхона тўла иқтисодий ва ҳуқуқий мустақилликка эга бўлганлиги учун асосий мақсади ўзига бириктирилган ресурслардан тўла ва самарали фойдаланишга қаратилган бўлиб, шу ресурслар бирлигига қанча кўп даромад ва фойда олса, рақобат курашида шунча устунликка эга бўлади. Фермер хўжалиги фаолиятини баҳолашда иқтисодий самарадорликнинг асосий мезони сифатида хўжалик ҳаражатлари бирлигига олинган соф фойдани қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистон Республикасининг «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонунига асосан, сувга доир муносабатларни тартибга солиш, қишлоқ хўжалик эҳтиёжлари учун сувдан оқилona фойдаланиш, сувни буғланиш, ифлосланиб кетиш ва камайиб кетишдан сақлаш, сувнинг зарарли таъсирининг олдини олиш ва бартараф қилиш, сув объектларининг ҳолатини яхшилаш, шунингдек, сув таъминоти корхоналари билан сув истеъмолчилари ўртасидаги ишлаб чиқариш муносабатларини яхшилашдан иборатдир.

Суғориш магистрал каналлар, сув омборлари ва бошқа сув хўжалиги объектларидан ички ва умумий тизим режалари асосида амалга оширилди.

Икки томонлама ишловчи зах қочириш тармоқларида сувдан фойдаланиш мелиорация қилинган ерлардаги сув режимини тартибга солиш, ички хўжалик ва умумий тизими режалари асосида амалга оширилди

Бизга маълумки мамлакатимиз моддий базасини яратишда сув ресурслари ғоят катта рол ўйнайди. Сув ресурслари табиат ресурслари орасида алоҳида ўрин тутди ва аҳамиятига кўра бекиёсдир. Сув халқ хўжалиги барча тармоқларда ва аҳолининг ҳаёт фаолитида ишлатилади. Бунда табиий сувлардан фойдаланиш характери ва турлари жуда хилма-хилдир.

Сувнинг территория жиҳатидан тақсимланишидаги тенгсизлик, уни мавсумий тебранишлари туфайли кучайиб бормоқда. Сув баланси ва унинг йил, фасл бўйича тақсимланишига дарёларнинг сув билан таъминланиши характери катта таъсир кўрсатади. Мамлакатимизда асосий сув манбаи бу тоғлардаги қордир. Бундай ҳолатда асосий сув оқими баҳор фаслига тўғри келади.

Бироқ, ҳозирги шароит саноат ва қишлоқ, хўжалик ишлаб чиқариш тараққиётининг юксак суратлар билан ривожланиши, янги ерларни иқтисодий ривожланишига жалб этилиши ер усти сув запаслардан анча оқилона фойдаланиши ва уларни қайта тақсимлашни талаб қилмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг "Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида"ги Қонунга асосан, сувга доир муносабатларни тартибга солиш, қишлоқ хўжалиги эҳтиёжлари учун сувдан оқилона фойдаланиш, сувни буғланиш, ифлосланиб кетиши ва камайиб кетишдан сақлаш, сувнинг зарарли таъсирининг олдини олиш ва бартараф қилиш, сув объектларининг ҳолатини яхшилаш, шунингдек, сув таъминоти корхоналари билан сув истеъмолчилари ўртасидаги ишлаб чиқариш муносабатларини яхшилашдан иборатдир.

Мамлакатимиз қурғоқчилик ҳудудида жойлашган бўлиб, ёз ойлари ҳавоси хаддан ташқари иссиқ бўлади. Тупроқдаги сув номлари парланиб, тупроқ таркибидан чиқиб кетади. Экилган экинлар сувсизликдан қуриб, nobud бўлади. Бу эса суғориб деҳқончилик қилиш усулидан фойдаланишни

таказо этади. Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан икки дарё-Амударё ва Сирдарё оқиб ўтади.

Бу дарёларнинг йиллик сув ўтказиш қуввати 121690 млн. м³ни ташкил этиб, уларнинг сувларидан Ўзбекистон (63020 млн. м³), Қирғизистон (5140 млн. м³), Тожикистон (13230 млн. м³), Қозоғистон (25010 млн. м³) истеъмол қиладилар. Бу сув захиралари қишлоқ хўжалик экинларини суғоришга (85,6 фоиз) саноат ва майиший хизматларга (14,4 фоиз) фойдаланилади. Ўзбекистон Республикасида йилига 72,4 км³ сув фойдаланиб, 61 км³ оқава сувлар, 11,3 км³ ер ости сувларини ташкил этади.

Ўзбекистон Республикасида йиллик об-ҳаво ҳаракатига қараб, сув захиралари ҳам ўзгаради. Сув энг кам йиллари сув захираси сувга бўлган талабнинг 67 фоизни қоплай олади, холос, натижада қишлоқ хўжалиги экинларнинг сув билан етарли таъминланмаслиги оқибатида ҳосилдорлиги пасаяди, ҳар хил касалликлар билан касалланиши даражаси ортади, маҳсулот сифати ёмонлашади. Келажакда Ўзбекистонда сувга бўлган талаб орта бориб, талабни қондириш муаммолари кўпаяди.

Суғориш магистрал каналлар, сув омборлари ва бошқа сув хўжалиги объектларидан ички ва умумий тизими режалари асосида амалга оширилади.

Икки томонлама ишловчи закон қуриш тармоқларида сувдан фойдаланиш мелеротция қилишдан ерлардаги сув режимини тартибга солиш, ички хўжалик ва умумий тизими режалари асосида амалга оширилади.

Фермерлар сувдан лимит бўйича фойдаланишади. Фойдаланиш тартиби маъмурият, ҳудудий сув тақсимлаш қондасига билан амалга оширилади.

Сувдан лимит бўйича фойдаланиш тартиби сув хўжалиги органлари томонидан белгиланади.

Сувдан фойдаланишда ҳақ тўлашни жорий этиши, сувдан лимит бўйича фойдаланиш, назорат қилиш тартибини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилайди.

Сув объектлари доимий ёки вақтинча фойдаланишга берилади. Муддати белгиланган сувдан фойдаланиш доимий фойдаланиш дейилади.

Сувдан вақтинча фойдаланиш муддати: қисқа - уч йилгача ва йигирма йилгача бўлиши мумкин. Сув олиш ва унинг ҳисоб-китобини қилиш сув хўжалиги идоралари (СИУ) билан тузилган шартномага асосан амалга оширилади. Сув хўжалиги корхоналари ва ташкилотлари ер солиғидан озод қилинган.

**II-БОБ. ПАХТАОБОД ТУМАНИДАГИ “ИЗЗАТБЕК ЗОКИРЖОН” ФЕРМЕР
ХЎЖАЛИГИДА ТАББИЙ РЕСУРСЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШНИНГ
МАВЖУД ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ.**

**2.1. Пахтаобод туманидаги “Иззатбек Зокиржон” фермер хўжалигининг
табiiй-иқтисодiiй шароитлари ва имкониятлари.**

«Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги Андижон вилояти Пахтаобод туманидаги Туркистон массиви, Пахтакор қишлоқ фуқоралар йиғини, Учкўза МФЙда жойлашган. «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги қулай шарт-шароитга эга бўлган, аҳоли пунктига яқин жойлашган, оқава сув билан таъминланган, ўртача тупроқ унумдорлигига эга бўлган, текисликда жойлашган йирик фермер хўжаликлар қаторига киради.

Фермер хўжалиги вилоят марказидан 30 километр, туман марказидан 10 километр узоқликда жойлашган. Пахта қабул қилиш пунктидан 3 км ва дон маҳсулотларини қабул қилиш корхонасидан 8 км узоқликда, фермер хўжалиги Пахтаобод туман Агротехсервис ОАЖсидан ҳамда Ўзқишлоқхўжаликкимё ташкилотларидан 8 километр, шунинг билан биргаликда пиллакашлик корхонасидан 15 км, нефтбазадан эса 4 км узоқликда жойлашган.

Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги 2006 йил 11 январдаги туман ҳокимининг №11-К сонли қарори асосида фермер хўжалиги сифатида собиқ Туркистон ширкат хўжалиги ерларидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2005-2007 йилларда фермер хўжаликларини жадал ривожлантириш чора тадбирлари тўғрисида”ги 607 сонли қарори ва Ўзбекистон республикаси Президентининг 2005 йил 8 ноябрдаги “2006 йилда қишлоқ хўжалик кооперативлари(ширкатлар)ни фермер хўжаликларга айлантириш чора тадбирлари тўғрисида”ги ПК-215 сонли қарорига асосан 45.1 га ер участкаси ажратилган. Жами ер майдони 2014 йил учун 45.1 гектар этиб белгиланди, жумладан 40 гектар экин майдони ҳисобланиб, бундан ташқари 0.5 гектари

йўллар билан, 2.4 га сув ости майдони билан, 2.4 гектари тутзорлар билан банд.

Фермер хўжалигига ер участкаси 49 йил муддатга ижарага фойдаланиш учун берилди. Ушбу ерларни суғоришда фермер хўжалиги Ё. Хожиматов сув истеъмолчилари уюшмаси орқали Пахтаобод канали сувларидан суғориб келади. Фермер хўжалиги шарқ томонидан Авлиёхон авлодлари фермер хўжалиги экин майдони билан шимол томонидан Барака нишони фермер хўжалиги экин майдони билан ғарб томондан Алишер Мадинабону фермер хўжалиги экин майдони билан, жануб томондан Абдурахмон Мавлудахон фермер хўжалиги экин майдони билан чегарадош ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигининг жойлашган ўрни ўта қулай бўлиб, келажакда бу имкониятлардан самарали фойдаланиш мумкин. Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигини жойлашган ҳудуднинг табиий-иқлим шароити кескин континентал бўлиб, ёзи иссиққ, қиши эса совуқдир. Ёз фаслида ҳаво ҳарорати +37 +40 даражагача кўтарилса, қиш фаслида -9 -10 даражагача пасайиши мумкин. Йиллик ёғин миқдори талаб даражасида бўлмаганлиги сабабли суғориб деҳқончилик қилинади. Фермер хўжалигини сув билан тامينланганлик даражаси талаб даражасида, лекин ғўза вегетацияси даврида маълум даражада сув танқислиги сезилиб туради.

Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги тумандаги Микрокредитбанкнинг бўлимида ўз ҳисоб рақамини очган бўлиб, банк Х/Р 202080009044555070001, МФО 00032, солиқ тўловчининг ИФН 206012085 билан ўз операцияларини амалга ошириб келмоқда.

Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги ўз иқтисодий муносабатларини фаолиятини олиб боришда асосан тумандаги пахта тозалаш заводи, дон маҳсулотларини қабул қилиш корхонаси, туман Агротехсервис ОАЖ МТПси, ҳамда Ўзкимё ташкилоти, пиллакашлик корхонаси, нефтбаза шунинг билан биргаликда ўсимликларни ҳимоя қилиш, сувдан истеъмолчилар уюшмалари билан олиб боради.

1-жадвалда Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги 49 йил муддатга ижарага берилган ер участкасининг мелоратив ҳолати талаб даражасида бўлиб ер ости сувларидан 5-10 метр чуқурликда жойлашган, ерлари шўрланмаган. Тупроғи типик бўз-тупрок хисобланиб нисбатан олинганда тупрок унумдорлиги, фойдали элементлар ва гумус миқдори ўртача.

1-жадвал

Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигига ижарага берилган ер участкаларини тупрок бонитет баллари бўйича тақсими

Контур тартиб рақами	Умумий ер	Шундан						Бонитет бали
	майдони	Экин ери	тут	арик	йўл	Иморат остида	Бошқа ерлар	
154	4,2	4		0.2				65
156	14.3	11	2,4	0,7	0.2			60
162	5.2	5		0.2	0			66
163	10.7	10		0,4	0.3			63
	4.5	4		0.5				65
165	6.4	6	0	0.4	0		0	63
Жами	45.1	40	2,4	2.4	0.5		0	63

Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигида ер участкасидан фойдаланиш ҳолати ҳам юқори даражада бўлиб йилдан-йилга экин экилади. Пахта ва буғдой ҳосилдорлиги ортиб бормокда. Фермер хўжалиги Туркистон массивидаги илғор хўжаликлардан бири ҳисобланади.

Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалик ерлари Туркистон массивида жойлашган. Хўжалик ерларида сизот сувлари 3-10 метр чуқурликда жойлашган. ерлари бўз тупроқлардан иборат бўлиб, тупроқда 0,8-1,2 фоизгача чиринди ва 0,5 фоизгача азот борлиги билан характерланади. Тупроқдаги чиринди миқдори ўртача, экинлардан юқори ҳосил олиш учун ўғитлардан фойдаланиш зарур.

2-жадвалда «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигини экин майдони ва уни таркиби берилган. Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, охириги йилларда фермер хўжалигининг жами экин майдони ўзгармаган. Экин майдони 2012 йилда 67,4 гектарни ташкил қилган бўлса, 2014 йилда ҳам 93,8 гектарни ташкил қилган.

2-жадвал

Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигини экин майдонлари ва унинг таркиби

№	Кўрсаткичлар.	Ўлчов бирлиги	2012		2013		2014		2014 йилда 2012 йилга нисбатан %
			Микдори	%	Микдори	%	Микдори	%	
1.	Жами экин майдони	га	40,0	100	40,0	100	40,0	100	100
1.1	Шундан: Пахта	га	23,5	59	24	60	22	55	93,6
	Хосилдорлик	ц\га	33,3	X	34	X	34	X	102,1
	Ялпи хосил	ц	782,6	X	816,0	X	748	X	95,6
1.2	Дон	га	16,5	41	16,0	40	18	45	109,1
	Хосилдорлик	ц\га	60,2	X	54,3	X	57,2	X	95,0
	Ялпи хосил.	ц	993,3	X	868,8	X	1029,6	X	104
2	Ходимлар сони	нафар	30	100	30	100	30	100	100
1.1	Пахтада	нафар	25	83	25	83	25	83	107
1.2	Дончиликда	нафар	5	17	5	17	5	17	100
3	Ерни банитет бали.	балл	65	X	65	X	65	x	X

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигининг экин майдони таҳлил этилаётган 2012-2014 йилларда ўзгармаган. Хўжаликдаги пахта майдонлари 23.5 гектардан 22 гектаргача камайиб, 2014 йилда 2012 йилга нисбатан 93.6 фоизга камайган. Буғдой экилган майдонлар эса 16.5 гектардан 18 гектаргача ёки 109.1фоизга ортган.

Жами экин майдонига нисбатан пахта майдонларининг улуши **59 %** дан

55 % га камайган, ғалла майдонларининг улуши эса аксинча 41 % дан 45 % га ортган. Шу билан бир вақтда пахта ҳосилдорлиги 102,0 % га кўпайган, буғдой ҳосилдорлиги 109.1 % ортиши таъминланган.

Фермер хўжалигида пахта ҳосилдорлиги ўртача бўлиб, гектарига 34 центнерни ташкил этади, ғалла бўйича ҳам яхши кўрсаткичга 2012 йилга нисбатан 95 фоизни ташкил этиб, яъни 57 центнерни ташкил этади. Лекин, хўжаликда пахта ва ғалла ҳосилдорлигини янада кўтариш имкониятлари мавжуд. Фермер хўжалигида пахтани Наманган-77 нави, буғдойни эса чиллаки нави экилади. Жумладан, хўжаликка узок муддатга ижарага берилган ер участкасининг бонитет бали 65 ни ташкил этиб уни кутариш чора-тадбирларини куриш лозим. Яъни ер участкасининг мелоратив ҳолатини ошириш мумкин. Ундан ташқари хўжаликда самарали технологиялардан фойдаланиш имкониятлари ҳам бор.

3-жадвалда Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигининг аъзолари ва уларнинг таркиби тўғрисидаги маълумотлар акс эттирилган. Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, фермер хўжалигида жами 30 нафар ходимлар фаолият кўрсатиб улардан 5 таси буғдой етиштиришда, 16 таси пахта етиштиришда, 2 таси тракторчи, 7 таси сувчи фаолият кўрсатиб келишмоқда. Ходимларнинг барчаси 1 йиллик меҳнат шартномаси асосида фаолият кўрсатиб келишмоқда.

Қуйида келтирилган маълумотлар фермер хўжалиги таркибини ҳали талаб даражасидан анча паст эканлигини ассолайди. Шунинг учун ҳам фермер хўжалиги раҳбарияти касбий тайёргарликка ва ишлаб чиқариш тажрибасига эга бўлган ходимлар ҳиссасини кескин ошириш чора-тадбирларини кўриши лозим.

**Пахтаобод туманидаги «Иzzатбек Зокиржон» фермер хўжалигининг
аъзолари ва уларнинг таркиби тўғрисидаги маълумотлар**

№	Аъзоларнинг исми ва шарифи	Туғил- ган йили	Маълу- моти	Касби	Иш стажи	Бошликка аълоқаси
1	Мирзобоев З	1967	Ўрта- махсус	ф/х бош- лиғи	28	ўзи
2	Абдуллаев И	1994	т/олий	хисобчи	3	ўғли
3	Мўйдинов Ф.	1986	м/ўрта	тракторчи	8	жияни
4	Юлдашев К.	1965	м/ўрта	тракторчи	31	укаси
5	Султонов Ж.	1974	м/ўрта	тракторчи	19	йўқ
6	Илёсов М.	1974	м/ўрта	сувчи	19	йўқ
7	Акбаров Н.	1975	м/ўрта	сувчи	18	йўқ
8	Назаров Ш.	1976	м/ўрта	сувчи	17	йўқ
9	Салимов Б.	1977	м/ўрта	сувчи	16	йўқ
10	Асқаров Д.	1972	ўрта	сувчи	21	йўқ
11	Каримов О.	1972	Ўрта	сувчи	21	йўқ
12	Жўрабоева Ч.	1970	Ўрта	аъзо	23	йўқ
13	Хусанова Х.	1969	Ўрта	аъзо	24	йўқ
14	Расулов З.	1965	Ўрта	аъзо	31	йўқ
15	Ўктамova Б.	1974	Ўрта	аъзо	19	йўқ
16	Давронова С.	1974	Ўрта	аъзо	19	йўқ
17	Усмонова М.	1976	Ўрта	аъзо	17	йўқ
18	Валиева Ш.	1970	Ўрта	аъзо	23	йўқ
19	Қосимова П.	1966	Ўрта	аъзо	15	йўқ
20	Достонова Ҳ.	1975	Ўрта	аъзо	18	йўқ
21	Рустамова Л.	1975	Ўрта	аъзо	18	йўқ
22	Фозилова Н.	1966	Ўрта	аъзо	30	йўқ
23	Ғаниева Г.	1974	Ўрта	аъзо	19	йўқ
24	Обидова А.	1975	Ўрта	аъзо	18	йўқ
25	Сатторова Х	1977	Ўрта	аъзо	16	йўқ
26						
30	Юнусова Ж.	1982	Ўрта	аъзо	10	йўқ

Асосий воситалар деб ишлаб чиқариш жараёнида кўп марта қатнашиб, ўзининг қийматини маҳсулотга қисман ўтказадиган воситаларга айтилади. Асосий воситалар таркибига қуйидагилар киради: тракторлар, комбайнлар,

қишлоқ хўжалиги машиналари, автомашиналари, бино-иншоотлар, кўп йиллик дарахтзорлар, ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар ва бошқа узоқ муддат фойдаланиладиган воситалар киради.

«Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигини моддий-техника базасини қуйидаги маълумотлар асосида кўриб чиқамиз.

4-жадвал

Пахтабод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигида

1.01.2015 йил ҳолатига мавжуд қишлоқ хўжалиги

техникалари ва уларнинг ҳолати тўғрисидаги маълумот

т\р	Техника тури	Сони	Қолдик қиймати, минг сўм	Сотиб олиш усули
1.	ЛТЗ-60	1	60000	Лизинг
2.	ТТЗ-80-11	1	35000	Лизинг
3.	Чизел	1	800.0	Ўз маблағига
4.	Мола	1	600.0	Ўз маблағига
5.	Омоч	1	900.0	Ўз маблағига
6.	Прицеп ЛТС-4	1	3000	лизинг
	Жами техникалар ва тиркамалар сони	6	100300	

4-жадвалда Андижон вилояти Пахтабод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги Микрокредит банкдан фермер хўжаликларига берилган имкониятлардан фойдаланиб фойдаланиб 95000 минг сўмга лизингга 2 та сотиб олинган. Бундан ташқари қишлоқ хўжалиги техникаларига керакли қишлоқ хўжалиги машиналари билан тўла таъминланган. Улар жумласига 1 та омоч, 1 та прицеп ЛТС-4, 1 та мола ва шу каби бошқа мосламалари бор. Барча техникалар ва қишлоқ хўжалик машиналарининг техник жиҳатдан созлиги талаб даражасида бўлиб мунтазам техник кўриклардан ўтказилиб турилади.

Бундан ташқари, фермер хўжалиги туман МТП билан шартнома тузиб техникалардан фойдаланади. Юқорида келтирилган маълумотлар «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигини тумандаги иқтисодий жиҳатдан

ривожланган, йирик ва молиявий ҳолати нисбатан олинганда барқарор бўлган хўжалик эканлигини тўла асослайди.

Биз ўрганган Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигида маҳсулотларни сотиш билан боғлиқ бўлган барча муносабатлар ҳамма талабларга жавоб бера оладиган даражадаги шартномалар асосида амалга оширилади.

Жумладан, Пахта тозалаш заводи билан, дон маҳсулотларини қабул қилиш корхонаси билан, фермер хўжалиги туман ОАЖ МТПсидан ҳамда Ўзкимё ташкилотлари билан биргаликда, Пиллакашлик корхонаси ҳамда , нефтбаза билан 1 йиллик шартномалар имзолаб ўз вақтида бажариб келишмоқда.

Шартномалар ҳар икки томоннинг эркин келишуви асосида тузилиши шарт. Шартномаларни тузишдан олдин томонлар бозорни (маркетинг масалаларини) мукамал ўрганишлари, хўжалик раҳбарлари, бош мутахассислар, менежерлар зарур воситаларни қаердан, қачон, қандай баҳоларда, қанча ва қандай усулларда олиш мумкинлигини, шунингдек, ўз маҳсулотларини фойдаси билан сотиш йўллари, хўжалик раҳбарлари, шунингдек, амалиётдаги қонун ва қоидаларни ҳам мукамал билишлари, улар асосида иш юритишлари керак.

2.2. «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигида табиий ресурсларидан самарали фойдаланишнинг мавжуд ҳолати таҳлили.

Фермер хўжалигида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлар етиштириш суғориш сувлардан фойдаланиш ҳисобига амалга оширилади. Бунда уларнинг иқтисодий самарадорлигини таъминлаш ва ошириб бориш ҳар бир фермер хўжалиги учун муҳим вазифа бўлиб ҳисобланади. «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигида суғориш сувлардан фойдаланиш иқтисодий самарадорлигини мавжуд ҳолатини ўрганиб чиқиш жараёнида қуйидаги кўрсаткичларни аниқлаб, уларни таҳлил қиламиз.

Хўжаликда охириги уч йилликда ишлаб чиқариш иқтисодий самарадорлиги, асосий экин турларидан бири бўлган пахта етиштириш иқтисодий самарадорлиги, пахтани сувга бўлган талаби ва уни таъминланиши, суғориш суви маҳсулдорлиги, яна бир асосий экин турларидан ҳисобланган буғдой етиштириш иқтисодий самарадорлиги маҳсулот етиштириш ҳаражатлари ва уларнинг таркиби, пахта ва буғдой етиштириш иқтисодий кўрсаткичларини ўрганиб, таҳлил қиламиз.

«Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги пахта-буғдой етиштиришга ихтисослашган бўлиб, ушбу экин турлари кўплаб миқдорда сув талаб қилади.

Суғориш сувлардан фойдаланиш ҳолати ишлаб чиқариш иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларга бевосита таъсир кўрсатадиган омиллардан ҳисобланади. Шунинг учун улардан фойдаланиш иқтисодий самарадорлиги йилдан йилга ўсиб борса корхона фаолияти юксалиб боради. Бунда ишлаб чиқариш ҳаражатлари, ялпи маҳсулот, фойда, 1 га ҳисобига олинган ялпи маҳсулот, фойда, бир ходим ҳисобига олинган ялпи маҳсулот, иш ҳақи, рентабиллик даражаси охириги уч йилда қандай бўлганлиги кўриб чиқилади.

Шунингдек, мавжуд камчиликлар аниқланади. Бунда асосан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархлари ва баҳолари ўртасидаги ўзгаришлар, экин майдонлари ҳажмидаги ўзгаришлар, уларни сув билан таъминланишдаги ўзгаришлар аниқланади.

Хўжалик ишлаб чиқаришларининг иқтисодий самарадорлиги охириги уч йилликда қандай бўлганлигини билиш мақсадида **5 – жадвал** маълумотлари келтирилган. Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, охириги уч йилда хўжалик экин майдонининг ўзгармаганлиги кузатиляпти. Лекин пахта майдонлари кузатилаётган вақт ичида 1.5 гектарга ёки 93.6% га камайган бўлса, буғдой майдонлари эса, 1.5 гектарга ёки 109.1 % га кадар кўпайганлигини кўриш мумкин.

5- жадвал

Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигини иқтисодий самарадорлиги

№	Кўрсаткичлар	ўлчов бирлиги	2012 й	2013 й	2014 й	2014 йилда 2012 йилга нисбатан %
1	Экин майдони	га	40	40	40	100.0
2	Техник воситалар	м.с	100300	100300	100300	100,0
3	Ишлаб чиқариш харажатлари	м.с	75343,0	84226,6	90745,0	120,4
	шундан:иш хаки	м.с	18661,5	19912,2	21506,0	115.2
4	Ходимлар сони	нафар	20	22	21	105,0
5	Ялпи махсулот	м.с	154198	159036	201850	130,9
6	Фойда	м.с	24761	25756	34227	138,2
7	1га хисобига					
	а) техник воситалар	м.с.	2 507,5	2 507,5	2 507,5	100,0
	б) ялпи махсулот	м.с	1957	2018	2562	130,9
	в) фойда	м.с	314	327	434	138,2
8	1ходим хисобига					
	а) техник воситалар	м.с	5 015,0	4 559,1	4 776,2	95,2
	б) ялпи махсулот	м.с	7 709,9	7 228,9	9 611,9	124,7
	в) иш хаки	м.с	933,1	905,1	1024,1	109,8
9	Рентабеллик	%	32,9	30,6	37,7	4,9

Сўнгги уч йилликда жами ишлаб чиқариш ҳаражатлари 120.4% га ортган бўлса, иш ҳақи ҳаражатлари ҳам 120.4% га қадар кўпайган. Ялпи маҳсулот эса шу вақт мобайнида 131% га ўсган. Ялпи маҳсулот ўсишининг ишлаб чиқариш ҳаражатларининг ўсишига нисбатан тезроқ бўлиши эвазига маҳсулот етиштиришдан олинган фойданинг 138.2% га кўпайишини таъминлаган.

2012-2014 йиллар мобайнида юқоридагилар натижасида иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларидан бўлган 1 гектар экин майдони ва 1 ходим ҳисобига олинган ялпи маҳсулот, иш ҳақини ҳам ортганлигини кўриш мумкин. Жумладан, 1 гектар экин майдони ҳисобига тўғри келган ялпи маҳсулот 131% га, фойда 138.2% га ва ортган бўлса, 1 ходим ҳисобига тўғри келган ялпи маҳсулот 124.7% га кўпайган, иш ҳақи эса, 114.7% га қадар кўпайган.

«Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги ишлаб чиқаришининг иқтисодий самарадорлиги тадқиқот даври мобайнида маълум даражада яхшиланган дейиш мумкин. Бунини биз самарадорликнинг асосий иқтисодий кўрсаткичи бўлган рентабеллик даражасидан ҳам яққол кўришимиз мумкин. Хўжаликнинг рентабеллик даражаси 32,9% дан 37,7% га ёки 4,9 даражага кўтарилган. Лекин рентабеллик даражасини янада оширилсагина хўжалик жадал ривожланиши учун етарлича молиявий имкониятларга эга бўлади.

Хўжалик ишлаб чиқаришининг асосларидан бири бўлган пахта етиштиришнинг иқтисодий самарадорлигини сўнгги йиллардаги ҳолати юқоридаги **6 – жадвал** маълумотларида акс эттирилган.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, охириги уч йилда хўжаликнинг пахта майдонлари ўзгариб турган яъни 2012 йилдаги 23.7 гектардан 2014 йилги 22 гектарга камайиши кузатиляпти. Тадқиқот даври мобайнида пахта етиштириш ҳаражатлари 119.7% га, шу жумладан, иш ҳақи ҳаражатлари 115.7% га кўпайган бўлса, ялпи маҳсулот 112,5% га ўсган.

Шу билан биргаликда, 1 центнер пахтани сотиш баҳосининг ўсиши (117.7 фоиз) дан 1 центнер пахта таннархининг ўсиши (125.2%) га нисбатан тезроқ бўлганлаган кўриш мумкин. Пахта майдонларининг камайиши оқибатида маҳсулот етиштиришдан олинган фойдани 73.3 фоизни ташкил этгаан.

6- жадвал

Пахтабод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигида пахта етиштиришнинг иқтисодий самарадорлиги

№	Курсаткичлар.	Ўлчов бирлиги	2012йил	2013йил	2014йил	2014 йилда 2012 йилга нисбатан %
1	Экин майдони	га	23,5	24	22	93,6
2	Хосилдорлик	ц\га	33,3	34	34	102,1
3	Ялпи хосил	ц	782,6	816,0	748,0	95,6
4	Ишлаб чиқариш харажатлари.	м.с	50709,2	61281,6	60681,5	119,7
4.1	Шундан: -иш хаки	м.с	15212,8	17158,8	17597,6	115,7
5	Ходимлар сони	нафар	15	17	16	106,7
6	Ялпи маҳсулот	м.с	60021,6	67357,5	67510,0	112,5
7	Фойда	м.с	9312,3	6075,9	6828,5	73,3
9	1ц пахтани таннархи	сум	64800	75100	81125	125,2
10	1ц пахтани сотиш баҳоси	сум	76700	82546	90254	117,7
11	1 га хисобига:					
	а) ялпи маҳсулот	м.с	2554	2807	3069	120,1
	б) фойда	м.с	396	253	310	78,3
12	1 ходим хисобига					
	а) ялпи маҳсулот	м.с	4001	3962	4219	105,4
	б) иш хаки	м.с	1014	1009	1100	108,4
13	Рентабеллик	%	18,4	9,9	11,3	-7,1

Охирги уч йилликда юқоридагилар натижасида иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларидан бўлган 1 гектар экин майдони ва 1 ходим ҳисобига олинган ялпи маҳсулот, иш ҳақини ҳам ортганлигини кўриш мумкин. Жумладан, 1 гектар пахта майдони ҳисобига тўғри келган ялпи маҳсулот 120.1% га ортган бўлса, фойда 73.3% ни ташкил этган, 1 ходим ҳисобига тўғри келган ялпи маҳсулот 105.4% га, иш ҳақи 108.4% га ортган.

Хўжаликда пахта етиштиришнинг иқтисодий самарадорлиги 2014 йолда 2012 йилга нисбатан анча пасайганлигини кўришимиз мумкин Бунини биз самарадорликнинг яқунловчи иқтисодий самарадорлик кўрсаткичи бўлган рентабеллик даражасидан ҳам яққол кўришимиз мумкин. Хўжаликнинг пахта етиштиришдаги рентабеллик даражаси 18.4% дан 11,3% га ёки -7.1 га камайган. Лекин, хўжаликда пахта етиштириш рентабеллигини оптимал даража 35 – 40% га етказиш керак.

«Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигининг сўнгги уч йилликда пахта етиштиришга сарфлаган ҳаражатларидаги таркибий ўзгаришларни 7 – жадвал маълумотлари орқали аниқлаш мумкин. Жадвал маълумотлари асосида ҳаражатлардаги таркибий ўзгаришларни янада яхшилаш ҳисобига балки, пахта етиштириш иқтисодий самарадорлигини ошириш мумкин бўлар.

7 – жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, хўжаликда пахта етиштиришга сарфланган моддий ҳаражатларнинг улуши 2012 йилдаги 56,4% дан 2014 йилги 58% га ёки 1,6 %га ортганига мос ҳолда уруғлик, ўғитлар, кўрсатилган иш ва хизматларнинг ҳиссасини ҳам ортганини кўришимиз мумкин. Ҳаражатларнинг бу турлари пахта ҳосилдорлигига бевосита таъсир этишлигини ҳисобга олсак, ушбу ҳолатни ижобий деб баҳолаш қийин. Моддий ҳаражатлар орасида ЁММ ва бошқа моддий ҳаражатлар улушининг камайиши кузатиляпти.

**Пахтабод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигида пахта
етиштириш харажатлари ва уларнинг таркиби**

№	Харажатлар тури	2012й		2013 й		2014 й	
		М.с	%	М.с	%	М.с	%
1.	Моддий харажатлар	28600,0	56,4	36156,1	59	35195,3	58
	а) уруглик	4056,7	8	5515,3	9	5461,3	9
	б) ўғитлар	10141,8	20	12869,1	21	12743,1	21
	в) Ё.М.М	10344,7	20,4	12869,1	21	12136,3	20
	г) иш ва хизматлар	2535,5	5	3676,9	6	3640,9	6
	д) бошқа моддий харажатлар	1521,3	3	1225,6	2	1213,6	2
2.	Меҳнат ҳақи харажатлари	15212,8	30	17158,8	28	17597,6	29
3.	Ижтимоий ажратмалар	3803,2	7	4289,7	7	4399,4	7
4.	Асосий воситалар ва номоддий активларни эскириши	1521,3	3	2451,3	4	2427,3	4
5.	Бошқа харажатлар	1825,5	3,6	1225,6	2	1213,6	2
Жами харажатлар		50709,2	100	61281,6	100	60681,5	100

Умуман олганда, хўжаликда яқин келажакда моддий харажатларнинг улушини янада ошириш зарур. Чунки, ушбу харажатлар пахта етиштириш ва унинг миқдорини оширишда ўта муҳим аҳамиятга эга.

«Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги аъзолари ва шартнома асосида ишловчи ходимларнинг меҳнат ҳақи харажатларининг улуши тадқиқот даврида 30,0% дан 29,0% га камайган.

Пахта етиштиришга бевосита алоқаси бўлмаган бошқа харажатлар улушини йилдан йилга камайтириб боришга эришиш лозим. Бу борада хўжаликдаги ҳолат қониқарли. Яъни бошқа харажатлар улуши ўрганилаётган

вақт мобайнида 3% дан 2% га камайган. Лекин, ушбу харажатлар улушининг қисқаришига ҳаракатларни давом эттириш талаб этилади.

Пахта етиштириш иқтисодий самарадорлигини ўрганишда тайёрланаётган пахта хом-ашёсининг сифатини яхшилаш ҳолатини кўриб чиқиш ва тегишли ечимларни излаб топиш ўта долзарб вазифалар саналади. Шунинг учун, қуйидаги **8-жадвалда** «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигини 2012–2014 йилларда давлатга сотган жами пахтасининг навлар бўйича тақсимланишини кўриб чиқамиз. Жадвал маълумотларига кўра, охириги 3 йилда пахта хом- ашёсини тайёрлаш сифати яхшиланиб бормоқда. Пахта хом-ашёсининг сифатини яхшилаш пахтанинг ўртача давлат харид баҳосини яъни пул даромадини ошишини таъминлайди

8- жадвал

Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигини сотилган жами пахтани навлар бўйича тақсимланиши.

Саноат нави	Синф лари	2012 йил		2013 йил		2014 йил	
		Микдори , центнер	%	Микдори, центнер	%	Микдори, центнер	%
1	1	508,7	65	587,5	72	598,4	80
	2	39,1	5	24	2,9	74,8	10
	3						
	Жами	547,8	70	611,2	74,9	598,4	80
2	1	104,1	13,3	84,9	10,4	74,8	10
	2			41,6	5,1	74,8	10
	3						
	Жами	104,1	13,3	126,5	15,5	149,6	20
3	1	62,6	8	48,1	5,9		
	2	32,08455	4,1				
	3						
	Жами	94,7	12,1	48,1	5,9		
4	1						
	2						
	3						
	Жами						
5	1	36,0	4,6	30,2	3,7		
	Жами	36,0	4,6	30,2	3,7		
	Хаммаси	782,6	100	816,0	100	748,0	100

Бу эса, ўз навбатида иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини яхшиланишига олиб келади.

Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигини пахта етиштириш иқтисодий самарадорлигининг мавжуд ҳолатига янада тўлиқроқ баҳо бериш мақсадида Пахтаобод тумани бўйича пахта етиштираётган фермер хўжаликларининг ўртача иқтисодий кўрсаткичлар билан хўжаликдаги иқтисодий кўрсаткичларни ўзаро таққослаймиз. Бу хўжаликни тумандаги фермер хўжаликлари орасида сўнгги йилда пахта етиштириш бўйича эгаллаган мақеини ифодалаб беради. Ана шу мақсадда кўйидаги 9 – жадвал маълумотларини келтирамыз.

9-жадвалда Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигини Пахтаобод тумани билан 2014 йилги пахта етиштиришнинг солиштирма иқтисодий кўрсаткичлари акс эттирилган.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигида пахта етиштиришнинг иқтисодий самарадорлиги туманга нисбатан устун даражада юқоридир. Буни биз иқтисодий самарадорликнинг яқунловчи кўрсаткичи бўлган рентабеллик даражасидан яққол кўришимиз мумкин. Фермер хўжалигини эришилган рентабеллик даражаси 2014 йили 16,2 фоизга тенг бўлиб, у туманга нисбатан +10,2 даражага юқоридир. Ундан ташқари, фермер хўжалигининг бошқа хусусий кўрсаткичлари ҳам туманга нисбатан анча юқоридир. Жумладан, фермер хўжалигида пахта ҳосилдорлиги 112,7 фоизга, бир гектар ҳисобига олинган ялпи маҳсулот 104,5 фоизга ва фойда ҳажми 116,6 фоизга юқоридир. 2014 йилда фермер хўжалигида 1 центнер пахта хом-ашёсини ўртача таннархи 69 390 сўмни, Пахтаобод туманида эса 71 100 сўмни ташкил этади. Бу «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигида пахта хом-ашёсини етиштириш таннархи кузатилаётган йилда тумандаги ўртача кўрсаткичдан 2,4 (100% – 97,6%) фоизга кам бўлганлигидан далолат беради.

**Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигини
Пахтаобод тумани билан пахта етиштиришнинг солиштирма иқтисодий
кўрсаткичлари (2014 йил)**

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Пахтаобод тумани бўйича ўртача	«Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги бўйича	Фарқи, %
	Экин майдони	га.	6970	22	X
	Хосилдорлик	ц\га	32,3	34	105,3
	Ялпи хосил	ц	225131	748	X
	Ишлаб чиқар харажат	м.с	18469747,2	60681,5	X
	Ялпи маҳсулот	м.с	20131214,0	67510,0	X
	Фойда	м.с	1661466,8	6828,5	X
	1ц пахтани таннархи	сум	82040	81125	98,9
	1ц пахтани сотиш баҳоси	сум	89420	90254	100,9
	1 га хисобига				
	а) ялпи маҳсулот	м.с	2888,3	3068,6	106,2
	б) фойда	м.с	238,4	310,4	130,2
	Рентабеллик	%	9,0	11,3	2,3

Фермер хўжалигида 1 центнер пахта хом-ашёсини сотиш баҳоси 90254 сўмни ташкил этган бўлса, туманида 1 центнер пахта хом-ашёсини ўртача сотиш баҳоси 89420 сўмни ташкил этади.

Хулоса қилиб айтилганда, Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги тумандаги илғор хўжаликлардан бўлиб, у ўзининг иқтисодий жиҳатдан ривожланишини таъминламоқда. Лекин, фермер хўжалигини пахта етиштириш иқтисодий самарадорлиги ҳали

оптимал даража (30–40%) дан анча паст бўлиб, уни кўтариш чораларини кўриш лозим.

«Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигининг асосий давалат буюртмасига етиштирадиган маҳсулотидан бири – бу буғдойдир. 2012 – 2014 йилларда хўжаликда буғдой етиштириш иқтисодий самарадорлигини куйидаги 10–жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин.

10 – жадвалда Пахтабод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигида буғдой етиштиришнинг иқтисодий самарадорлиги акс эттирилган. Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, фермер хўжалигида сўнгги уч йил мобайнида буғдой майдонлари 34,7 гектардан 52,1 гектарга қадар ёки 150,1% га ортган, буғдой ҳосилдорлиги 63,2 центнердан 64,3 центнерга қадар ёки 101,7% га ошган. Натижада, буғдой ялпи ҳосили кузатилаётган даврда 1157 центнерга ёки 152,8% га кўпайган.

Хўжаликда 2013 йилда 1 центнер буғдойни етиштириш таннархи 2012 йилга нисбатан 8208 сўмга ёки 143,3 фоизга кўпайган. Бу тадқиқот мобайнида жами буғдойни етиштириш ҳаражатларини 147,4% га , шу жумладан, иш ҳаққи ҳаражатларини 149,3% га оширган. Шунингдек, 2014 йилда 1 центнер буғдойни давлатга сотиш баҳоларини 2011 йилга нисбатан 13747 сўмга ёки 156,4 фоизга ортиши кузатиляпти. Бу эса, охириги уч йиллик мобайнида давлатга сотилган буғдой ялпи маҳсулотини 230,2% га кўпайишини таъминлаган.

«Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигида буғдой етиштириш таннархини ўсишининг уни давлатга сотиш баҳосини ўсишидан устун даражада бўлишлиги 2012 – 2014 йилларда ушбу маҳсулотни етиштиришдан фойда олишни 267,0% га кўпайтирганлигини кўришимиз мумкин. Оқибатда, «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги раҳбари ва аъзоларининг оладиган даромадни 278,5% га, 1 гектар буғдой майдони ҳисобига олинган ялпи маҳсулотни 153,3% га ва фермер даромадини 168,7% га ошиши рўй берган. -

**Пахтабод туманидаги «Иzzатбек Зокиржон» фермер хўжалигида бугдой
етиштиришнинг иқтисодий самарадорлиги**

№	Курсаткичлар.	Ўлчов бир лиги	2012й	2013й	2014й	2014 йилда 2012 йилга нисбатан
1	Экин майдони	га	16,5	16,0	18	109,1
2	Хосилдорлик	ц\га	60,2	54,3	57,2	95,0
3	Ялпи хосил	ц	993,3	868,8	1029,6	103,7
4	Ишлаб чиқариш харажатлари.	м.с	24633,8	22945,0	30064,3	122,0
	Шундан: -иш хаки	м.с	3448,7	2753,4	3908,4	113,3
5	Ходимлар сони	нафар	5,0	5,0	5,0	100,0
6	Ялпи махсулот	м.с	34566,8	32232,5	42079,8	121,7
7	Фойда	м.с	9933,0	9287,5	12015,4	121,0
9	1ц бугдойни таннархи	сум	24800	26410	29200,0	117,7
10	1ц бугдойни сотиш бахоси	сум	34800	37100	40870,0	117,4
11	1 га хисобига:					
	а) ялпи махсулот	м.с	2095,0	2014,5	2337,8	111,6
	б) фойда	м.с	602,0	580,5	667,5	110,9
12	1 ходим хисобига					
	а) ялпи махсулот	м.с	6913,4	6446,5	8416,0	121,7
	б) иш хаки	м.с	689,7	550,7	781,7	113,3
13	Рентабеллик	%	40,3	40,5	40,0	-0,3

Бугдой етиштириш рентабеллиги 2012 йилда 40.3 фоиз бўлган бўлса, 2014 йилда бу кўрсаткич 40.0 ни ташкил қилган, яъни 2012 йилга нисбатан 2014 йилда -0.3 даражага камдир. Бу натижа оптимал даража (60-70%) дан анча

паст. Шунинг учун, ушбу хўжаликда буғдой етиштириш рентабеллигини янада ошириш чора–тадбирларини кўриш лозим.

Қуйида берилган **11–жадвалда** Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигини Пахтаобод тумани билан буғдой етиштиришнинг солиштирма иқтисодий кўрсаткичлари акс эттирилган. Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, кузатилаётган охириги 2014 йилда фермер хўжалигини буғдой етиштириш бўйича иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари туман бўйича ўртача кўрсаткичларидан бироз юқоридир.

Жумладан, буғдой ҳосилдорлиги хўжаликда тумандаги ўртача ҳосилдорликдан 1,2 ц/га ёки 101,9% га юқори. 1 центнер буғдой таннархи 40 сўм ёки 0,1% (100,1% – 100 %) га кўп бўлса, 1 центнер буғдой давлатга сотиш баҳоси 1060 сўм ёки 2,9% (102,9% - 100 %) га юқори.

1 гектар буғдой майдонига тўғри келган ялпи маҳсулот 110,3 минг сўмга ёки 104,8% га, фойда эса, 76 минг сўмга ёки 113% га кўпни ташкил қилмоқда. Натижада, буғдой етиштириш иқтисодий самарадорлик якунловчи кўрсаткичи бўлган рентабеллик даражасини фермер хўжалигида (37,7%) тумандаги ўртача (34,0%) га нисбатан +3,7 даражага юқорилигини кўришимиз мумкин. Демак, «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги тумандаги илғор хўжаликлардан бири экан деган хулосага келиш мумкин. Лекин, шунга қарамай хўжаликда ишлаётган ходимларнинг моддий манфаатдорлигини янада ошириш, ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва маълум даражада жамғармалар қилиш учун маҳсулот етиштириш рентабеллигини ошириш лозим.

Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигини

Пахтаобод тумани билан бугдой етиштиришнинг солиштирма

иқтисодий кўрсаткичлари (2014 йил)

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	«Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалиги бўйича	Пахтаобод тумани бўйича ўртача	Фарқи, %
1	Экин майдони	га.	7029	18	X
2	Хосилдорлик	ц\га	65,9	57,2	86,8
3	Ялпи хосил	ц	463211,1	1029,6	X
4	Ишлаб чиқар харажат	м.с	13386800,8	30064,3	X
5	Ялпи маҳсулот	м.с	18709096,3	42079,8	X
6	Фойда	м.с	5322295,5	12015,4	X
7	1ц пахтани таннархи	сум	28900	29200,0	101,0
8	1ц пахтани сотиш баҳоси	сум	40390	40870,0	101,2
9	1 га хисобига:				
	а) ялпи маҳсулот	м.с	2661,7	2337,8	87,8
	б) фойда	м.с	757,2	667,5	88,2
10	Рентабеллик	%	39,8	40,0	0,2

Манба: *Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигини ва Пахтаобод тумани статистик маълумотлари*

Суғориш сувидан фойдаланиш ҳолатига баҳо бериш учун хўжаликда етиштирилаётган қишлоқ хўжалик экинларини суғоришга сарфланган сувларнинг маҳсулдорлигини билиш мақсадида юқоридаги **12 – жадвал** маълумотларидан фойдаланамиз. Жадвал маълумотларига кўра, 2012-2014 йилларда сувдан фойдаланиш самарадорлик кўрсаткичларида ўзгаришлар кузатиляпти.

Шунинг учун, “Иззатбек Зокиржон” фермер хўжалигида Ё. Хожиматов СИУ нинг хизматлари ҳисобига қишлоқ хўжалик экинларига етказиб бериладиган суғориш сувларидан унумли, мақсадга мувофиқ ва имконият доирасида тежамли, исрофгарчиликларни камайтиришга ҳаракат қилган ҳолда, сув тежайдиган техника ва технологияларни жалб қилиш билан эришиш лозим деб ҳисоблаймиз.

«Иззатбек Зокиржон” фермер хўжалигида қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришда сарфланадиган суғориш сувларга бўлган талаб ва уни таъминланишини билиш мақсадида **12-жадвал** маълумотларини келтирамыз.

12-жадвал

**Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон” фермер хўжалигида
қишлоқ хўжалик экинларининг сув ресурсларига бўлган талаби ва уни
таъминланиши**

№	Кўрсаткичлар номи	Ўлчов бирлиги	2012 й.	2013 й.	2014 й.	2014 йилда 2012 йилга нисбатан фоизда, %
1	Пахта майдони	га	23,5	24	22	97,6
2	Жами пахта майдони ҳисобига:					
	- лимитдаги сув,	минг м ³	133.6	108,6	84.1	62.9
	- ҳақиқатда олинган сув	минг м ³	87.6	90	82	93,6
	Ҳақиқатда лимитдагига нисбатан	%	5.5	83	97.5	X
3	Бугдой майдони	га	16.5	16	18	102,5
4	бугдой майдони ҳисобигаолинган сув:					
	- лимитда	минг м ³	56.4	54.7	61.6	109.2
	- ҳақиқатда	минг м ³	55.6	54	61.2	110
	Ҳақиқатда лимитдагига нисбатан	%	98,5	98,7	99,3	X
5	Жами экин майдони	га	40	40	40	100,0
	Хўжалик бўйича:					
	- лимитдаги сув,	минг м ³	190	198.6	145.7	77
	- ҳақиқатда олинган сув	минг м ³	143.2	144	143.2	100
6	Ҳақиқатда лимитдагига нисбатан	%	75	72.5	98.3	X

12- жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, охирги уч йилда фермер хўжалигида жами экинларни суғориш сувларга бўлган талаби экин майдони кўпайиши ҳисобига ортиб борган ва ушбу талабни таъминланиши маълум даражада яхшиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 29 апрелдаги “2008 йилда кутилаётган сув танқислигини юмшатиш бўйича кечиктириб бўлмайдиган чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-629 сонли қарори бўйича **12- жадвал** маълумотлари бўйича хўжаликда пахта ва буғдойни сувга бўлган талаби таъминланмай келаётганлигини кўриш мумкин. Бунга сабаб сув танқислигидир. Шунга кўра, хўжаликка сув етказиб берадиган Ё. Хожиматов СИУ томонидан пахта етиштиришда юқоридаги қарорга асосан сув билан таъминланиши 97,5 фоизга бажарилган ҳолос. Буғдой етиштиришда эса 99,3 фоизга бажарилган. Ушбу ҳолатни суғориш сувидан фойдаланиш самарадорлигига нисбатан салбий таъсири бор.

Суғориш сувидан фойдаланиш ҳолатига баҳо бериш учун хўжаликда етиштирилаётган қишлоқ хўжалик экинларини суғоришга сарфланган сувларнинг маҳсулдорлигини билиш мақсадида юқоридаги **13 – жадвал** маълумотларидан фойдаланамиз. Жадвал маълумотларига кўра, 2012-2014 йилларда сувдан фойдаланиш самарадорлик кўрсаткичларида ўзгаришлар кузатиляпти. Жумладан, умумий майдонларнинг ўзгармаганига қарамай экин турлари бўйича майдонларининг ўзгариши ҳақиқатда берилган сувларни ўзгармаган. Шунга қарамай етиштирилган ялпи маҳсулот тадқиқот даврида 116% га кўпайган.

1000 метр куб сув ҳисобига олинган ялпи маҳсулот пахта етиштиришда 112,5 фоизга ортган бўлса, буғдой етиштиришда 121,7фоизга кўтарилган. Хўжалик бўйича 1000 метр куб сув ҳисобига олинган ялпи маҳсулот эса, 115,9фоизга қадар ортган. Суғориш сувининг маҳсулдорлиги етиштирилаётган маҳсулотлар кесимида қаралганда сўнгги уч йиллик бўйича буғдой етиштиришда юқори бўлса, ҳар йиллик бўйича ҳам буғдой етиштиришда юқори.

**«Иzzатбек Зокиржон» фермер хўжалиги фаолиятида сув ресурсларидан
фойдаланиш самарадорлиги**

№	Кўрсаткичлар номи ва ўлчов бирлиги	Йиллар			2014 йида 2012 йилга нисбатан фоизда, %
		2012	2013	2014	
1.	Экин майдони, га шундан: - пахта - буғдой	40 23,5 16.5	40 24 16	40 22 18	100,0 97,6 102,5
2.	Ялпи маҳсулот, м.сўм шундан: -пахта етиштиришда -буғдой етиштиришда	94588,4 60021,6 34566,8	99590,0 67357,5 32232,5	109589,7 67510,0 42079,8	115,9 112,5 121,7
3.	Фойда - жами, м.сўм шундан: -пахта етиштиришда -буғдой етиштиришда	19245,3 9312,3 9933,0	15363,4 6075,9 9287,5	18843,9 6828,5 12015,4	97,9 73,3 121,0
4.	Хўжаликка ҳақиқатда олинган сув, минг м ³ шундан: -пахта бўйича -буғдой бўйича	143.2 87.6 55.6	144 90 54	143.2 82 61.2	100 93.6 110
5.	1000 м ³ сув ҳисобига олинган ялпи маҳсулот, сўм: - жами - пахта бўйича - буғдой бўйича	 660.5 685.2 622	 691.5 748.4 597	 769.4 823.3 687.5	 116.4 120 110.5
6.	1000 м ³ сув ҳисобига олинган фойда, сўм: - жами - пахта бўйича - буғдой бўйича	 134.4 106.3 178.6	 107 67.5 172	 131.5 83.2 196	 98 78 109.7

Демак, хўжаликда пахта етиштиришда суғориш сувидан самаралироқ фойдаланишга эътибор қаратиш лозим экан. Бунга асосий сабаб, пахта буғдойга нисбатан кўпроқ меёрдаги сувларни талаб қилади ва улардан пахта майдонларида фойдаланиш даражаси доим ҳам белгиланган талабларга жавоб бермайди.

2.3. Томчилатиб суғориш усулининг ўзига хос хусусиятлари ва ундан фойдаланиш афзалликлари

Томчилатиб суғориш – сувнинг ўсимлик илдизлари жойлашган тупроқ қатламига берилишига асосланган. Сув миқдори ва сув бериш тартиби ўсимликнинг сув талаб қилишга мос равишда ростланади. Илдизлар жойлашган зонани намлантириш нуқталари олдиндан аниқланмасдан, балки қишлоқ хўжалик экинларининг ва тупроқ турига ҳамда маҳаллий шарт-шароитларга боғлиқ белгиланади. Томчилатгичлар билан суғориладиган зоналарда, намлик даражаси майдон бўйича нотекис бўлиб, томчилатгич яқинида сув босими градиенти юқори бўлмасдан, суғориш даласи чегаралари томонга ортиб боради.

Томчилатиб суғоришда бошқа ҳар қандай суғориш усулига нисбатан илдиз тизимлари яхши ривожланади ва томчилатгич яқинида улар зич жойлашади. Ўсимлик илдизи бошқа суғориш усулларида чуқурроққа намлик учун интилади.

Бошқа суғориш усуллари ўрнига томчилатиб суғоришни қўллаганда илдиз тизими бунга тез ва фаол кўникади. Чунки, томчилатиб суғориш намлик ва озукани етказиб беришни осонлаштиради. Қолаверса, томчилатиб суғоришда дала эмас, парваришланаётган қишлоқ хўжалик экинларини суғоришни тасаввур қиламиз. Даланинг фақат экинларнинг илдизи атрофидаги қисмигина намланади. Натижада, далада бегона ўтларнинг камайиши кузатилади ҳамда уларга қарши кураш тадбирлари учун харажатлар ҳам камаяди. Қишлоқ хўжалик техникаларининг далага кириб чиқиши камайиб, тупроқ структураси ҳам яхши сақланади.

Томчилатиб суғориш қуйидаги имкониятларга эга:

- тупроқда яхши аэрация ва томчилатгич атрофида илдиз тизимининг фаол ривожланиши ҳисобига озук моддаларининг тез ва жадал ютилиши;
- суғориш даласида ўтказиладиган дала ишларидан қатъий назар суғоришни ҳар қандай давр оралиғида амалга ошириш мумкинлиги;

- мавсум давомида қаторлар оралиғи курук бўлганлиги учун тупроқга ишлов бериш ва ҳосилни йиғиб олиш ишларини суғоришга боғлиқ бўлмаган ҳолда тупроқ тузилишига таъсир кўрсатмасдан ўтказиш мумкинлиги.

Томчилатиб суғоришнинг афзалликлари:

- а) маҳсулот бирлигига кам сув сарфлаб юқори ҳосил етиштириш;
- б) ер устидан ёки ёмғирлатиб суғоришларга нисбатан буғланишга кам сув сарфи исроф бўлади;
- в) шамол намликнинг тарқалишига еки буғланишига таъсир кўрсатмайди;
- г) суғориш сувининг тупроқга секин шимилиши ва тарқалиши мураккаб топографик рельеф шароитида ҳам сувнинг бошқа йўналишларга оқиб кетиши кузатилмайди.
- е) ташқи шароитларга (шамол тезлиги ва буғланиш) боғлиқ бўлмаган ҳолда суғоришни 24 соат ичида амалга ошириш мумкин;
- ж) ёввойи утлар бошқа суғориш усуллариغا нисбатан кам бўлади;
- з) ёмғирлатиб ва ер устидан суғоришлардагига нисбатан томчилатиб суғоришда тупроқ харорати юқори бўлганлиги сабабли экинлар эртароқ пишиб етилади;
- и) ўғитларни томчилатиб суғориш тизими орқали ўсимлик илдизи жойлашган қатламга бериш мумкин;
- к) суғоришлараро даврнинг қисқариши натижасида ўсимликларда “стресс” ҳолати камаяди. Суғоришлараро давр 1-3 кунни ташкил қилади.

Томчилатиб суғоришнинг тамойиллиги ўсимлик талаб қиладиган сув ва озуқа моддаларини ҳар бир ўсимликнинг илдиз тизимининг ривожланиш минтақасига беришдан иборат, бу эса, тупроқ фаол қатламида мақбул сув-хаво ҳамда озуқавий режимини таъминлашга имкон яратади.

Томчилатиб суғоришнинг асосий афзаллиги шундан иборатки, тупроқнинг ўсимлик илдизлари жойлашган қатламида мақбул намлик даражаси узлуксиз таъминланади ва суғориш давомида тупроқ намлигининг ошиб кетиши ва суғоришлараро даврнинг охирида тупроқнинг минимал

даражада кўриб қолиши кузатилмайди. Тупроқда намликнинг ошиб кетмасдан доимий сақланиб туриши яхши аэрацияни ва суғориш суви билан бирга минерал ўғитларнинг берилиши тупроқда қулай озуқа режимини таъминлайди. Мақбул сув, озуқа ва ҳаво режимларининг мавжудлиги ўсимликларнинг бир текисда ўсиши ва ривожланишини таъминлайди, бу эса сезиларли даражада ҳосил сифатининг яхшиланиши ва ҳосилдорликнинг ортишига олиб келади.

Томчилатиб суғориш тупроқни намлашда энг илғор усуллардан бири ҳисобланиб, ўсимликлар эҳтиёжига қараб бериладиган сув миқдорини бир неча-кун бўйича эмас, балки соатлар давомида меъёрий ростлаб беришга имкон яратади.

Хулоса қилиб айтганда томчилатиб суғориш тизимининг қўлланилиши, сув манбалари захирасини тежаш, ҳосилдорликни ошириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва тупроқни муҳофаза қилиш муаммоларини ечишда юқори самара беради.

**III-БОБ. ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА
ПАХТАБОД ТУМАНИДАГИ “ИЗЗАТБЕК ЗОКИРЖОН” ФЕРМЕР ХЎЖАЛИГИДА
ТАБИИЙ РЕСУРСЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ
ЙЎЛЛАРИ.**

**3.1.Пахтаобод туманидаги Иззатбек Зокиржон фермер хўжалигида ер
ресурсларидан фойдаланишни такомиллаштириш.**

Ўтган асрнинг сўнгги чорагига келиб, она заминда экологик аҳвол шу қадар ёмонлашиб кетдики, табиатнинг барча унсурларига зиён-заҳмат етказиб келган одомзод сайёрамиз учун фалокатли бўлган хавф-хатарлар ҳақида ўйлай бошлади. Учинчи минг йиллик бошига келиб, глобал экологик инқироз таҳдидлари янада ортиди. Чунки, биосферада иқлим ўзгариши-“иссиқхона эффекти” тобора кучаймоқда.

Ер юзининг умумий манзараси ўзгармоқда. Ўзлаштирилмаган 28 фоиз майдон қолди, холос. Ўтган асрнинг сўнгги 40 йилида Африка 28 фоиз, Лотин Америкаси 38 фоиз ўрмонидан маҳрум бўлди. Курраи замин бўйлаб чўллашиш жараёни жадаллашмоқда. Дарё ва денгизлар суви қуриётир. Тупроқ заҳарланиши ва эрозияси кучайган.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, юртимиздаги экологик вазиятга давлат сиёсати даражасида эътибор қарата бошланди. Ерлардан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш борасида, аввало, мустаҳкам қонунчилик базаси яратилди.

Чунки, Она сайёрамизда кечаётган экологик тангликнинг ерга оид кўринишлари бизда ҳам мавжуд. Масалан, мамлакатимиздаги 4,3 млн гектар суғориладиган майдонларнинг қарийб 2,09 млн гектари турли даражада шўрланган. Жумладан, 1363 минг гектари кам, 610,5 минг гектари ўрта ва 117,7 минг гектари кучли шўрланган ерлар жумласига киради.

Суғориладиган майдонларнинг 448,7 минг гектарида ер ости сизот сувлари сатҳи қишлоқ хўжалиги экинларининг нормал ривожланиши учун мақбул бўлмаган чуқурликда (1,5 метргача) жойлашган.

Президентимизнинг 2007 йил 29 октябрда қабул қилинган “Ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони ва 2013 йил 19 апрелдаги “2013-2017 йиллар даврида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори бу борада дастуриламал бўлиб хизмат қилмоқда. Дастлаб, Юртбошимиз бошчилигида мазкур ҳужжатлар асосида давлат дастурлари ишлаб чиқилди. Дастурларнинг биринчиси 2008-2012 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш Давлат дастури эди.

Шу ўринда Президентимиз ташаббуси билан Она заминни асраб авайлаш, унинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш мақсадида Молия вазирлиги ҳузурида жаҳонда ягона бўлган Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси ташкил этилганини алоҳида такидлаш лозим. Чунки, дунёнинг бирор-бир давлатида, ҳатто энг ривожланган, экология масаласида фаол жар солаётган мамлакатларда ҳам бундай жамғарма мавжуд эмас. Бу давлатимиз раҳбариятининг қишлоқ хўжалигининг ривожлантиришга, ризқ рўзимиз манбаи бўлган ерни асраб-авайлашга устувор вазифа сифатида ёндашаётганидан далолатдир.

2008-2012 йиллар Давлат дастури билан белгиланган мелиоратив тадбирларни бажариш учун коллектор-дренаж тармоқларини қуриш, реконструкция қилиш ва таъмирлаш-тиклаш ишларига жами 750 млрд. сўм маблағ ажратилди. Ушбу маблағлар ҳисобига 3,56 минг км коллектор-дренаж тармоқлари, 143 дона мелиоратив насос станциялари, 797 дона вертикал дренаж қудуқларини реконструкция қилиш ва қуриш ишлари амалга оширилди.

Шунингдек, 67 минг 205 км очик ва ёпиқ-ётиқ дренаж тармоқлари, 5407 дона вертикал дренаж қудуқлари, 194 дона мелиоратив насос станциялари ва 5426 қувурли ўтиш жойларида тизимли равишда таъмирлаш-тиклаш ишлари бажарилди.

Натижада 2008 йилдан бошлаб мамлакатимизда қарийб 1 миллион 500 минг гектар суғориладиган ернинг мелиоратив ҳолати яхшиланди, ер ости сувлари юқори бўлган майдонлар 415 минг гектарга ёки салкам 10 фоизга қисқарди, кучли ва ўртача шўрланган майдонлар 113 минг гектарга камайди.

Бу борадаги улкан ишларнинг иккинчи босқичи сифатида ўтган йили 2013-2017 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш бўйича комплекс чоратadbирлар Давлат дастури қабул қилинган эди.

Ўтган йили давлат дастури бўйича жами 227,5 млрд сўмлик бюджет маблағлари ажратилиб, ушбу маблағлар 100 фоиз ўзлаштирилди. Натижада мелиоратив ҳолати ва сув таъминоти яхшилانган 12387 та фермер хўжалигининг 352122 гектар майдонида пахта ҳосилдорлиги ўрта ҳисобда 2 центнерга ошди. Мелиорация тadbирлари натижасида келгусида 260 минг гектардан ортиқ суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолати яхшиланди.

Қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш дастурида деҳқончилик билан бир қаторда чорвачилик тармоғини модернизация қилишга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Республикаимизнинг чорвачилик тармоғи жадал ривожланиб бораётган тармоқлардан бири бўлишига қарамай, соҳада ўз ечимини кутаётган айрим муаммолар ҳам мавжуд. Жумладан, чорва молларининг маҳсулдордор ва касалликларга чидамли зотларини етишмаслиги, чорвачиликнинг мустаҳкам озуқа базасини яратиш борасидаги муаммолар шулар жумласидандир.

Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини янада тараққий эттиришда асосий эътибор аграр соҳада ислохотларни чуқурлаштириш, ишлаб чиқариш ва бошқариш жараёнларида бозор тамойилларини тўла қарор топтириш асосида қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини кескин оширишга қаратилмоқда.

Шунингдек Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган аграр тармоқни ривожлантиришнинг истиқболли дастури қуйидаги энг муҳим йўналишларни ўз ичига олади:

1. Аграр соҳада иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш, мулкӣ муносабатлар ва хўжалик юритиш шакллари́ни такомиллаштириш борасида барча субъектлар ўртасидаги ўзаро иқтисодий муносабатларни бозор тамойиллари асосида амалга ошириш, шартномавий мажбуриятларнинг бажарилишида томонлар масъулиятини ошириш.

2. Қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланиш механизмини такомиллаштириш ва самарали фойдаланишни рағбатлантириш йўналиши бўйича тупроқ унумдорлигини яхшилаш ва мелиоратив ҳолатини яхшилаш борасидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида барча ҳудудларда қишлоқ хўжалиги ерлари унумдорлигини ошириш, унумдорлиги паст ер майдонлари салмоғини камайтириш.

3. Сув хўжалиги тизимини такомиллаштириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш мақсадида сув хўжалиги тизимида моддий ва маънавий эскирган ирригация-мелиорация тизимини янгилаш, унинг самарадорлигини ошириш, янги суғориш технологиялари ва сувдан фойдаланиш механизмларини жорий этиш, ер майдонлари мелиоратив ҳолатини яхшилаш, дренаж тармоқларини қуриш ва таъмирлаш тадбирларини амалга ошириш.

4. Қишлоқ хўжалиги экинлари навларини вилоятлар ва туманларнинг табиий-иқлим шароитларини ҳисобга олган ҳолда жойлаштириш, маҳсулотлар сифати ва экинлар ҳосилдорлигини оширишга алоҳида эътибор қаратиш.

Қишлоқ хўжалиги экинларининг юқори ҳосилли, тезпишар, касаллик ва зараркунандаларга чидамли, янги ва истиқболли, маҳсулот сифати бозор талабларига жавоб берадиган навларни жойлаштириш.

7. Қишлоқ хўжалиги хом-ашёсини қайта ишлаш тармоғини ривожлантириш, аграр соҳанинг экспорт салоҳиятини ошириш.

8. Қишлоқ жойларда сервис хизматлари кўрсатиш тизимини такомиллаштириш, аграр тармоқда сервис хизматлари кўрсатиш соҳасини

ривожлантириш, бозорга тез мослашувчи субъектлар фаолиятини қўллаб-қувватлаш.

9. Қишлоқ хўжалигида молия-кредит, солиқ ва суғўрта тизимини такомиллаштириш:

10. Агротехника фанини ривожлантириш ва илм-фан ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий этиш.

11. Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш ва аҳоли даромадларини ошириш.

Юқорида қайд этилган Ўзбекистон Республикаси Президенти ва ҳукумати томонидан белгиланган модернизация қилиш жараёнларини жадаллаштириш дастурлари асосида Пахтаобод туманидаги Ҳосилдор Ғолиб фермер хўжалигида табиий ресурслардан яъни ер ва сув манбааларидан самарали фойдаланишни йўлга қўйишда қуйидаги тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришда табиий ресурсларга аввало ер ресурслари ҳамда сув ва табиий иқлим шароитлари киради. Улар ичида ер энг асосий ўрин тутиб у алмаштириб бўлмайдиган асосий ишлаб чиқариш воситаси ҳисобланади. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришда ер ресурслари доимий ва мунтазам иштирок этади. Бошқа ҳар қандай асосий восита маълум муддат ўтгандан кейин эскиради ва уни ўрнини янгиси эгаллайди. Ерни аса шундай табиий хусусияти борки унга яхши муносабатда бўлинса, у ўз сифатини, яъни унумдорлигини тўхтовсиз ошириб бориши имкониятига эгадир. Шунинг учун ернинг мелиоратив ҳолатини доимо яхшилаб бориш эрозияга қарши кураш тадбирларини доимий равишда амалга ошириш бундан тупроқ струкруасини яхшилаш чораларини кўриш зарур.

Хўжаликдаги экин майдонларидан унумли фойдаланишни ташкил этиш мақсадида кўчатларни меъёрида ташкил этиш бунда интенсив технологияларни қўллаган ҳолда ишлаб чиқаришни ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Ҳозирги инқироз шароитида дунё ҳамжамиятини озиқ-овқат хавфсизлиги хавф солаётган бир вақтда ғалла майдонларидан унумли фойдаланиш, бунда такрорий экинлардан сабзавот ва бошқа экинларни етиштириш орқали аҳолини озиқ-овқатга бўлган эҳтиёжларини янада тўлиқроқ таъминлаш имкониятига эга бўламиз.

Республикамизда оқава сувларидан унумли фойдаланишни ташкил этиш мақсадида бир қатор дастурлар ишлаб чиқилиб ҳаётга тадбиқ этилмоқда. Шулардан келиб чиққан ҳолда фермер хўжалигида сув ресурсларидан тежаб-тергаб фойдаланиш чораларини кўриш лозим. Бунда сув ўлчагичларидан фойдаланган ҳолда самарали фойдаланишни ташкил этиш ва бошқа шу каби чораларни амалга ошириш зарур.

Хўжаликда табиий ресурсларни ҳисобга олган ҳолда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришга ихтисослаштириш бунда туманлараро навлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Умуман олганда фермер хўжалигида ишлаб чиқариш шу жумладан табиий ресурсларидан фойдаланишни доимо такомиллаштириб боришни тақозо этади.

3.4. Фермер хўжалигида ер ва сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш йўллари.

Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини янада тараққий эттиришда асосий эътибор аграр соҳада ислоҳотларни чуқурлаштириш, ишлаб чиқариш ва бошқариш жараёнларида бозор тамойилларини тўла қарор топтириш асосида қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини кескин оширишга қаратилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган аграр тармоқни ривожлантиришнинг истиқболли дастури қуйидаги энг муҳим йўналишларни ўз ичига олади:

2. Аграр соҳада иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш, мулкӣ муносабатлар ва хўжалик юритиш шакллари тақомиллаштириш борасида барча субъектлар ўртасидаги ўзаро иқтисодий муносабатларни бозор тамойиллари асосида амалга ошириш, шартномавий мажбуриятларнинг бажарилишида томонлар масъулиятини ошириш.

2. Қишлоқ хўжалигида ердан фойдаланиш механизмини тақомиллаштириш ва самарали фойдаланишни рағбатлантириш йўналиши бўйича тупроқ унумдорлигини яхшилаш ва мелиоратив ҳолатини яхшилаш борасидаги чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида барча ҳудудларда қишлоқ хўжалиги ерлари унумдорлигини ошириш, унумдорлиги паст ер майдонлари салмоғини камайтириш.

3. Сув хўжалиги тизимини тақомиллаштириш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш мақсадида сув хўжалиги тизимида моддий ва маънавий эскирган ирригация-мелиорация тизимини янгилаш, унинг самарадорлигини ошириш, янги суғориш технологиялари ва сувдан фойдаланиш механизмларини жорий этиш, ер майдонлари мелиоратив ҳолатини яхшилаш, зовур тармоқларини қуриш ва таъмирлаш тадбирларини амалга ошириш.

4. Қишлоқ хўжалиги экинлари навларини вилоятлар ва туманларнинг табиий-иқлим шароитларини ҳисобга олган ҳолда жойлаштириш,

маҳсулотлар сифати ва экинлар ҳосилдорлигини оширишга алоҳида эътибор қаратиш.

Қишлоқ хўжалиги экинларининг юқори ҳосилли, тезпишар, касаллик ва зараркунандаларга чидамли, янги ва истикболли, маҳсулот сифати бозор талабларига жавоб берадиган навларни жойлаштириш.

Ер ресурслари – умуммиллий бойликдир. Ўзбекистон Республикаси халқи ҳаёти, фаолияти ва фаровонлигининг асоси сифатида улардан оқилона ҳамда самарали фойдаланиш зарурлиги «Ер кодекси»да алоҳида таъкидланган. Республика ҳудудидаги барча корхоналар, фуқаролар бу қонуний талабни бажаришлари шарт. Шунинг учун улар тупроқ унумдорлигини сақлаш ва оширишга негизида улардан талаб даражасида самарали фойдаланишга катта эътибор беришлари лозим. Шу маъсулиятни ҳис этган ҳолда қишлоқ хўжалик корхоналари уни ижобий ҳал этишга, фойдаланиш мумкин бўлган майдонлардан тўлиқ ва самарали фойдаланишга интиломоқдалар.

Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида экин экилаётган майдонлар йилдан-йилга камайиб бормоқда. Бундай ҳол экинзорларни, аҳолига турар жойларни қуриш, саноат, суғориш иншоотларини барпо этиш учун ажратилиши оқибатида юз бермоқда. Бу объектив жараён келажакда ҳам юз беради. Шунинг учун ҳам мавжуд ерлардан йил давомида оқилона, самарали фойдаланиш зарур. Пахта майдонининг қисқартирилиши натижасида пахта яккаҳокимлиги бартараф этилди. Лекин озуқа экинлари майдонларининг қисқартирилиши амалда алмашлаб экиш тартибининг бузилишига олиб келди ҳамда чорва ҳайвонларининг мустаҳкам ем-хашак базасини барпо этишга салбий таъсир кўрсатмоқда. Шу боис келажакда ердан фойдаланиш самарадорлигини юксалтириш учун алмашлаб экишни жорий этишга алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Ҳозирги даврда экинлар экилаётган ерлардан тўлиқ ва самарали фойдаланишга барча хўжаликлар алоҳида эътибор бермоқдалар. Бу ҳаракат ижобий натижалар бермоқда.

Бошоқли дон экинлари ҳосилдорлигининг ошиши асосан республика ҳукуматининг ғалла мустақиллиги сиёсати амалга оширилиши натижасидир. Бу сиёсатни амалга ошириш мақсадида барча қишлоқ хўжалик корхоналарининг раҳбарлари уруғчиликни ривожлантиришга, илғор технологияларни жорий этишга, янги техникалардан фойдаланишга алоҳида эътибор бермоқдалар. Етиштирилаётган доннинг бир қисми аҳолига берилиши натижасида дончиликка уларнинг ҳам қизиқиши кескин ортди. Улар ўз талабларини қондириш мақсадида ғаллачиликни ривожлантиришга интилмоқдалар.

Қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилдорлигининг ошиши ердан фойдаланиш самарадорлиги юксалишини таъминлайди.

Ер ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини юксалтириш учун ер муносабатларини такомиллаштириш, чуқурлаштириш, яъни либераллаштириш масалаларини ҳал этишни тезлаштириш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун ернинг баҳоларини ва улардан фойдалаганлик учун тўланадиган ҳақларни, солиқлар миқдорини реалроқ аниқлаш лозим. Бунда бозор иқтисоди қонунлари талабларига асосланиш, шунингдек, ер ресурсларининг чекланганлиги, такрор ишлаб чиқарилмаслиги, ҳолати, сифати, истеъмолчиларга узоқ-яқинлиги, ишлаб чиқариш воситалари ҳамда инфратузилмалар билан таъминланганлиги, олинаётган маҳсулот, фойда суммаси каби индикаторларни ҳам эътиборга олиш зарур.

Биз Избоскан туманидаги «Акрамжон мероси» фермер хўжалигида ер ресурсларидан фойдаланиш ҳолатини ўрганиш ва таҳлил этиш асосида фермер хўжалигида мавжуд ер ресурсларидан самарали фойдаланишни ташкил этиш учун қуйидагиларни таклиф этамиз:

- Избоскан туманидаги «Акрамжон мероси» фермер хўжалиги жойлашган ҳудудда аҳолининг зичлиги ва сув билан таъминланганлик даражасини ўртача эканлигини ҳисобга олиб фермер хўжалигида мавжуд экин майдонларидан самарали фойдаланиш, фойдаланиладиган ерларни турли мақсадларда ажратиш, ижарага бериш ва сотиш амалдаги ҳуқуқий-

меъёрий хужжатлар асосида самарали ташкил этиш ва улардан амалдаги конунлар асосида фойдаланишни ташкил этиш;

- фермер хўжалигига қарашли бўлган ерларнинг паст текисликларда жойлашган қисмида ер ости сувларининг яқин жойлашганлигини ҳисобга олиб ва адирликда жойлашган ерларни рельефи талаб даражасида эмаслиги туфайли фермер хўжалиги ерларида ирригация ва мелиорация тадбирларини вақтида сифатли амалга ошириш;

- фермер хўжалиги ҳудудида мавжуд ер ресурсларидан фойдаланишда янги, самарали техникаларни, илғор технологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш;

- ўтган давр мобайнида фермер хўжаликларида давлат буюртмаларини ўрнатилиши ва фермер хўжаликлари томонидан давлат буюртмаларини бажариш учун қилинган ҳаракатлар оқибатида ерни унумдорлигини оширишда асосий омиллардан ҳисобланган алмашлаб экиш масалаларига эътибор сусайганлигини ҳисобга олиб фермер хўжалиги ҳудудида илмий ва амалий жиҳатдан асосланган алмашлаб экишни тиклаш;

- фермер хўжалигида махсулот етиштириш жараёнида ўсимликларни касаллик ва зараркурандалардан самарали ҳимоя қилиш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Чунки, кейинги йилларда об-ҳавони тез ўзгариши натижасида қишлоқ хўжалик экинларини нормал ўсиб ривожланиши учун ноқулай шарт-шароитлар юзага келиши билан бир қаторда зараркуранда ва касалликларни тез ривожланиши учун қулай шароит пайдо бўлмоқда. Юқоридагиларни ҳисобга олиб фермер хўжалигида махсулот етиштириш жараёнида ва ишлаб чиқаришни ташкил этишда экологияга салбий таъсир кўрсатмаган ҳолда кимёвий воситалардан оқилона фойдаланиш;

- фермер хўжалиги ерларини жойлашиши, сув билан таъминланиши ва унумдорлик даражасидан келиб чиқиб турли тупроқ шароити ва унумдорликка эга ерларга ўзига хос экин турлари ҳамда серҳосил ва касалликларга чидамли усимлик навларини танлашни йўлга қўйиш

мақсадида фермер хўжалигида селекция, уруғчиликни ва агротехнологик тадбирларни ўз вақтида ва сифатли амалга ошириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш;

- маълумки қишлоқ хўжалигида маҳсулот етиштиришни ташкил этиш масалалари катта маблағ талаб этади. Шунинг учун ҳам қишлоқ хўжалигини давлат томонидан қўллаб қувватлаш механизми ишлаб чиқилган бўлиб, у ҳозирги кунда дотация ва субсидия дастаклари асосида амалаг оширилиб келинмоқда. Лекин, хусусий мулкчиликни ривожланиши, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талабни доимий равишда ортиб бориши амалдаги фермер хўжаликлари фаолиятига нафақат ички балки ташки инвестицияларни кенг жорий этиш чора-тадбирларини кўришни тақозо этади. Юқоридагилардан келиб чиқиб, «Акрамжон мероси» фермер хўжалигида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш жараёнига чет эл инвестицияларини кенг қўламда жорий этиш чора-тадбирларини кўриш керак. Чунки, ташки инвестициялар фермер хўжалигини моддий-техник базасини талаб асосида шаклланишининг ишончили омили ҳисобланади.

- фермер хўжалигида мавжуд ер ресурсларидан самарали фойдаланиш масалаларини ижобий ҳал этилиши аксарият ҳолларда фермер хўжалиги ҳар бир аъзосининг ер ресурсларига бўлган муносабатини тубдан яхшилаш билан боғлиқдир. Шунинг ҳисобга олиб «Акрамжон мероси» фермер хўжалиги тассаруфидаги ер майдонларидан самарали фойдаланишнинг ташкил этиш учун фермер хўжалиги аъзоларини ерга бўлган муносабатини бозор талаблари асосида шакллантириш зарур деб ҳисоблаймиз. Бунинг учун хўжалик аъзоларини ер ресурсларидан самарали фойдаланиш тўғрисидаги кўникмаларини доимий равишда ошириб боришни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Суғориладиган ерларда суғориш сувларидан фойдаланган ҳолда пахта хомашёси, шоли, буғдой, арпанинг асосий қисми, маккажўхори, картошка,

сабзавот, полиз маҳсулотлари етиштирилмоқда. Шунинг учун улардан йил мобайнида тўлиқ ва самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Ер-сув – умуммиллий бойликдир. Ўзбекистон Республикаси халқи ҳаёти, фаолияти ва фаровонлигининг асоси сифатида улардан оқилона ҳамда самарали фойдаланиш зарурлиги «Ер кодекси» да, «Сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги қонунда алоҳида таъкидланган. Республика ҳудудидаги барча корхоналар, фуқаролар бу қонуний талабни бажаришлари шарт. Шунинг учун улар тупроқ унумдорлигини сақлаш ва оширишга, сувни ифлос қилмасликка, шунинг негизидан улардан талаб даражасида самарали фойдаланишга катта эътибор беришлари лозим.

Пахтачиликда сувдан фойдаланишнинг самарадорлиги ҳам ортмоқда. Лекин эришилган натижалар ўсиб бораётган талаб даражасида эмас. Ер-сув ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш учун бир қанча ташкилий, иқтисодий тадбирларни амалга ошириш лозим. Даставвал қишлоқ хўжалик ерларини ундан фойдаланувчилар ихтиёрига узок муддатга фойдаланиш учун бериш масаласини тўлиқ ҳал этиш зарур.

Суғориш сувларидан тўлиқ ва самарали фойдаланиш учун:

- ер-сув ислохотларини қонунлар асосида яхши ўтказиш, уларни фойдаланувчиларга бериш, сотиш;
- захланиб, шўрланган ерларда ирригация ва мелиорация тадбирларини вақтида сифатли амалга ошириш;
- суғориш сувларидан фойдаланишда янги, самарали техникаларни, илғор технологияларни жорий этиш;
- сувчиларни моддий ва маънавий рағбатлантириш билан боғлиқ бўлган масалаларни ҳал этиш;
- ирригация хизмати бадалини ўз вақтида тўлаб боришга эришиш;
- қишлоқ хўжалиги экинларни кам сув навларини етиштиришга эътибор кучайтириш.

Пахта хом ашёсини етиштиришда юқори ҳосилдорликка эришган фермер хўжаликларини рағбатлантириш тартиби тўғрисидаги НИЗОМга

(Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 42-сон, 569-модда) биноан камида 20 гектар майдонда 40 ц/га дан ҳосилдорликка эришган фермер хўжаликлари қуйидаги имтиёзлардан фойдаланиши мумкин:

а) фермер хўжалигининг пахта экиладиган жами ер майдонининг камида 5 фоизига қонун ҳужжатлари билан тақиқланмаган бошқа турдаги қишлоқ хўжалиги экинларини экиш. Мазкур имтиёзнинг тақдим этилиши учун тегишли туман (шаҳар) ҳокимлиги, қишлоқ ва сув хўжалиги ҳамда ер ресурслари ва давлат кадастри бўлимлари масъул ҳисобланади;

б) қонун ҳужжатлари билан тақиқланмаган бошқа турдаги қишлоқ хўжалиги экинларини экиш учун ажратилган ер майдонларида агротехник тадбирларни амалга ошириш учун таъминотчи ташкилотлар билан тўғридан-тўғри шартнома тузиш орқали мазкур ер майдонининг ҳар бир гектарига экилган экин тури учун амалдаги технологик карталарда тавсия этилган меъёрлар бўйича дизель ёқилғиси ва минерал ўғитларни Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан декларация қилинган нархларда (таъминотчи устамаси билан) олдиндан 100 фоиз тўловни амалга оширган ҳолда тегишли шохобчалар орқали харид қилиш. Мазкур имтиёзнинг тақдим этилиши учун «Ўзнефтмахсулот» АК тизимидаги нефть унитар корхоналари ҳамда «Ўзкимёсаноат» компанияси тизимидаги «Қишлоқхўжаликкимё» ҳудудий акциядорлик жамиятларининг туман ва туманлараро филиаллари масъул ҳисобланади;

в) туман (шаҳар) ҳокимлиги захирасидаги ер майдонлари бўйича ўтказиладиган танловларда фермер хўжалигига 10 баллгача тақдим этиш. Бунда фермер хўжалиги томонидан ҳисобот даврида камида 20 гектар бўлган майдонда юқори ҳосилдорликка эришилганда 2 балл, юқори ҳосилдорликка эришилган майдон ҳар 10 гектарга кўпайганда қўшимча 1 баллдан, 100 гектар ва ундан ортиқ майдонда юқори ҳосилдорликка эришилганда 10 балл тақдим этилади. Мазкур имтиёзнинг тақдим этилиши учун ер участкаларини бериш (реализация қилиш) масалаларини кўриб чиқувчи доимий туман (шаҳар) комиссияси масъул ҳисобланади;

г) қишлоқ хўжалиги техникаларини харид қилиш учун тижорат банклари томонидан имтиёзли кредитлар бериш;

д) фермер хўжалигига Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқарилган енгил автотранспорт воситаларидан («Женерал Моторс Ўзбекистон» ЁАЖ маҳсулоти) хоҳлаган битта моделини фермер хўжалигининг асосий талаб қилиб олгунча депозит ҳисобварағидан пул маблағларини ўтказиш йўли билан навбатсиз харид қилиш. Бунда фермер хўжаликлари томонидан тегишли сертификатга асосан «Ўзавтосаноат» АҚ тизимидаги корхоналарга мурожаат этилгандан кейин бир ой муддатда шартномалар тузишни яқунлаш ҳамда «Ўзпахтасаноат» уюшмаси тизимидаги корхоналар томонидан фермер хўжаликларининг пахта якуний ҳисоб-китоб маблағларидан тўлиқ тўлаб берилади. Мазкур имтиёзнинг тақдим этилиши учун «Ўзпахтасаноат» уюшмаси ва «Ўзавтосаноат» АҚ тизимидаги корхоналар масъул ҳисобланади;

е) қишлоқ жойларида қурилатган намунавий уй-жойлардан бирини навбатсиз харид қилиш. Мазкур имтиёзнинг тақдим этилиши учун туман (шаҳар) ҳокимлиги ва «Қишлоқ қурилиш банк» ОАТБ масъул ҳисобланади;

ж) суперэлита, элита ва кейинги авлодларга мансуб уруғлик пахта етказиб бериш ҳуқуқига эга бўлиш учун хўжаликлар ўртасида ўтказиладиган танловда барча шартлар бўйича тенг балл тўпланган ҳолларда юқори ҳосилдорликка эришган фермер хўжаликлари имтиёзга эга бўладилар. Мазкур имтиёзнинг тақдим этилиши учун суперэлита, элита ва кейинги авлодларга мансуб уруғлик етказиб бериш ҳуқуқига эга бўлиш учун хўжаликлар ўртасида тендер ўтказувчи тегишли комиссиялар масъул ҳисобланадилар.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2013—2017 йиллар даврида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 2013 йил 19 апрелдаги ПҚ–1958-сон қарорига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 21 июндаги “Томчилатиб суғориш

тизимини ва сувни тежайдиган бошқа суғориш технологияларини жорий этиш ва молиялаштиришни самарали ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”176-сон қарори қабул қилинди. Унга кўра, томчилатиб суғориш тизимини ва сувни тежайдиган бошқа суғориш технологияларини жорий этган қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларига қуйидаги имкониятлар яратилади (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 26-сон, 334-модда):

- тежалган сув ресурсларидан бошқали дон экинларидан бўшаган майдонларда қишлоқ хўжалиги экинлари ўстириш учун фойдаланиш ҳуқуқи берилади;

- Давлат дастури доирасида амалга ошириладиган томчилатиб суғориш тизими ва сувни тежайдиган бошқа суғориш технологиялари учун бутловчи буюмлар ишлаб чиқарувчи ихтисослаштирилган ташкилотларга декларация қилинган нархлар бўйича полиэтилен гранула харид қилиш учун ҳар йиллик квоталар ажратилади.

Юқоридаги имтиёзлар ва имкониятлардан «Иззатбек Зоқиржон» фермер хўжалигида фойдаланиш лозим.

Хулоса ва таклифлар.

Президентимиз бошчилигида олиб борилаётган чуқур иқтисодий ислохотлар натижаси шуни кўрсатадики иқтисодиётимиз жаҳон молиявий инқирозига қарши чора тадбирлар кўрилди ва инқироздан чиқиб кета олиш тадбирлари амалга оширилмоқда.

Чора тадбирлар ичида махсулот етиштириш харажатларини камайтириш орқали ишлаб чиқарувчи корхоналар фаолиятини сақлаб қолиш иқтисодиётни барқарорлаштириш, салбий тасирини камайтиришга эришишни мақсад қилади.

Фермер хўжаликларни истиқболли ривожлантириш энг аввало махсулот таннархини пасайтирган ҳолда юқори иқтисодий самарадорликни таъминлаб фойда миқдорини оширишдир.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда биз ўрганган Избоскан туманидаги «Акрамжон мероси» фермер хўжалигини охириги 3 йиллик иқтисодий кўрсаткичларини кўриб чиқиб таҳлил қилиш асосида қуйидагича хулосага келдик.

«Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигида иш юритишнинг ташкилий иқтисодий асосларини яхши ўзлаштирилганлиги, қишлоқ хўжалик техникасидан унумли фойдаланиш охириги йилларда контрактация шартномаларини бажараётганлигини, хўжаликда суғорма сувларидан самарали фойдаланиш, тупроқ унумдорлигини ошириш бўйича амалага оширилаётган ишлар натижаси ўлароқ фермер хўжалигида иқтисодий самарадорлик даражаси таҳлил этилаётган даврда рентабеллик кўрсаткичи 34.8%дан 36.0%га ортиган, аммо бу кўрсаткич ҳозирги бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёнини таъминлай оладиган 35-40%га даражадан пастдир.

Фермер хўжаликда пахта етиштиришдаги 2012-2014 йилларда иқтисодий самарадорлик кўрсаткичи 18.4%дан 11.3%га камайтганини кўришимиз мумкин.

Дончилик иқтисодий кўрсаткичлар натижасида эса маскур фермер

хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳолати моддий техника ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги ҳамда етиштирилган маҳсулот сифати ҳақида кенг маълумотларга эга бўлди ва шу асосида фермер хўжалигида дон маҳсулотлари етиштиришнинг иқтисодий самарадорлиги 40.3%дан 40.0%га етган. Фермер хўжалигининг буғдой етиштиришда олган фойдасини жами ишлаб чиқариш ҳаражатларига нисбатан фоиз ҳисобида олиш натижасида рентабеллик даражаси 2012 йилни 2014 йилга нисбати -0.3га камайган

Фермер хўжалигида буғдой ишлаб чиқариш барча ишлаб чиқариш ҳаражатларини режалаштирилган ҳолда сарфланиши зарур, шунинг учун рентабеллик кўрсаткичи такрор ишлаб чиқариш жараёнини таъминлаш учун етарли бўлмай уни 50-55 фоизли даражага кўтариш керак.

Сув билан таъминланиши даражасини яхши. Хўжаликка махсус маълумотли кадрларни ҳам ишга жалб қилиши лозим.

Юқоридаги фикр мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда қуйидаги таклифларни киритамиз:

1. Фермер хўжалигида маҳсулот етиштиришда ресурс тежамкор технологиялардан фойдаланиш ҳисобига ҳаражатларини камайтириш зарур.

2. Маҳсулот етиштириш учун сарфланадиган моддий ҳаражатлар таркибини оптималлаштириш керак.

3. Етиштирилаётган маҳсулотларни имконият даражасида юқори навларга топшириш ва нобудгарчиликка йўл қўймаслик ҳисобидан маҳсулот сифатини ошириш лозим.

4. Хўжаликда мавжуд бўлган барча ишлаб чиқариш ресурсларидан йил давомида тадбиркорлик билан оқилона, самарали фойдаланиб, барча ишларнинг вақтида, сифатли бажарилишини таъминлаш зарур.

5. Экинларнинг тезпишар, серҳосил навларини, чорва ҳайвонларининг маҳсулдор зотларини ишлаб чиқаришга кўпроқ тадбиқ этилишига эришиш зарур.

6. Ҳаражатларни тежайдиган янги техника, самарали технологияларни жорий этиш натижасида ишлаб чиқариш жараёнларининг

механизациялаштирилганлик, автоматлаштирилганлик даражасини ошириб, жонли меҳнат сарфини қисқартириш керак.

7. Ишларни бажаришдаги механизациялашганлик даражасини ошириш, ирригация, мелиорация ва кимёлаштириш тадбирларини сифатли ва самарали таъминлашга эришиш лозим.

8. Меҳнатни ташкил этишнинг самарали шакллари ва рағбатлантириш тизимини такомиллаштиришни амалга ошириш зарур.

Юқорида қайд этилган фикр ва мулоҳазалар хўжаликка жорий этилса, ишлаб чиқариш ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги ортади деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикасининг Қонунлари.

- 1.1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т. Ўзбекистон 2003
- 1.2. Ўзбекистон Республикасининг Ер Кодекси. Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари 1-китоб. – Т.: 1999.
- 1.3. Ўзбекистон Республикасининг “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги қонуни. “Халқ сўзи”. 2004-йил 27-август.
- 1.4. Ўзбекистон Республикасининг Давлат ер кадастри тўғрисидаги қонуни Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари. 3-китоб. – Т.: 1999
- 1.5. Ўзбекистон Республикасининг “Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий ҳуқуқий базаси тўғрисида”ги Қонуни. 1998 йил 29 август.
- 1.6. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси. Т.: 1996

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари.

- 2.1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 24 мартдаги ПФ-3226 сонли Фармони “Қишлоқ ислоҳатларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида”. Халқ сўзи. 2003 йил 25 март.
- 2.2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 27 октябрдаги “2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси тўғрисида”ги Фармони. Халқ сўзи. 2003 йил 28 октябр.
- 2.3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 6 октябрдаги ПФ-3077-сон “Фермер хўжаликлари фаолиятини юритишда ер участкалари миқдорини мақбуллаштириш чораларини кўриш юзасидан таклифлар ишлаб чиқиш бўйича махсус комиссия ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони.
- 2.4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 21 октябрдаги ПФ-4041 сонли “Озиқ-овқат экинлари экиладиган майдонларни

оптималлаштириш ва уларни етиштиришни кўпайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. Халқ сўзи, 22.10.2008

2.5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 22 октябрдаги “Фермер хўжаликлари тасарруфидаги ер участкалари майдонларини янада макбуллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-3287 сонли Фармони.

2.6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 19 мартдаги ПҚ-817-сон “2008-2012 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиортив ҳолатини яхшилаш давлат дастури тўғрисида”ги қарори.

2.7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2013 — 2017 йиллар даврида суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги 2013 йил 19 апрелдаги ПҚ–1958-сон қарори.

2.8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарорида тасдиқланган “Маҳсулотлар (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш ҳаражатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом”.

2.9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 30 октябрдаги 476-сонли “2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепциясини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. Халқ сўзи. 2003 йил 31 октябр.

2.10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 24 декабрдаги 607-сонли “2005-2007 йилларда фермер хўжаликларини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. Халқ сўзи. 2004 йил 24 декабр.

2.11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 21 июндаги “Томчилатиб суғориш тизимини ва сувни тежайдиган бошқа суғориш технологияларини жорий этиш ва молиялаштиришни самарали ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”176-сон қарори.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари ва маърузалари.

3.1. И.А.Каримов “Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли”. Т.: Ўзбекистон 1993 йил.

3.2. И.А.Каримов “Ўзбекистон иқтисодий ислохатларни чуқурлаштириш йўлида” Т.: Ўзбекистон. 1995 йил.

3.3. И.А.Каримов “Ўзбекистоннинг сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари Т., Ўзбекистон, 1998.

3.4. И.А.Каримов “Ўзбекистон буюк келажак сари” Т., Ўзбекистон, 1998.

3.5. И.А.Каримов. Барқарор тараққиётга эриш устивор вазифа. Т Ўзбекистон 1998.

3.6. И.А.Каримов “Дехқончилик тараққиёти – тўкин ҳаёт манбаи” Т.: Ўзбекистон 1998.

3.7. И.А.Каримов “Жахон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари”. Т.: Ўзбекистон 2009 йил.

3.8. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2008 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йилда иқтисодий ислохатларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устивор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси “Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш – давр талаби” Халқ сўзи 14.02.2009 йил.

3.9. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2011 йилнинг асосий якунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “2012 йил ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. Т.:Иқтисодиёт,-2012й.-282 б.

3.10. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи газетаси, 18.01.2014 й.

3.11. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир” маърузаси, Халқ сўзи 18.01.2015й

4. Соҳага оид меъёрий ҳужжатлар.

4.1. Пахта хом ашёсини етиштиришда юқори ҳосилдорликка эришган фермер хўжаликларини рағбатлантириш тартиби тўғрисидаги НИЗОМ.

Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 42-сон, 569-модда.

4.2. Томчилатиб суғориш тизимини ва сувни тежайдиган бошқа суғориш технологияларини жорий этиш ва молиялаштириш тартиби тўғрисидаги НИЗОМ. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 26-сон, 334-модда

5. Асосий адабиётлар.

5.1. О.Зокиров, А. Пардаев. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти (дарслик). Т.:2005

5.2. О.Зокиров, А.Абдуллаев, Ш.Зокиров. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. (ўқув қўлланма). Андижон, 2002.

5.3. Ш.Зиёвутдинов. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. (ўқув қўлланма). Тошкент, 2004.

- 5.4. А.Абдуғаниев. Қишлоқ иқтисодиёти. (дарслик). Тошкент, 2004.
- 5.5. Ў.П.Умрзаков ва б. Фермер хўжалиги иқтисодиёти. – Т.: “Иқтисод-молия” 2007 й.
- 5.6. Ў.П.Умрзаков ва б. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ва менежмент (дарслик). – Т.: 2009 йил.
- 5.7. Б.Салимов ва б. Дехкон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти. – Т.: ТДИУ, 2004.
- 5.8. Р.Хакимов ва б. Агросаноат мажмуи иқтисодиёти. Т.:ТДИУ, 2004

6. Қўшимча адабиётлар.

- 6.1. Абдурахимов Қ.Х., Мамарасулов Ф.У. Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси. – Т.: ТДИУ, 2002-230 б.
- 6.2. Абдурахмонов Қ.Х., Муртазаев Б.Ч. Меҳнат бозори. (Ўқув қўлланма.) – Тошкент, ТДИУ. 1999.-100 б.
- 6.3. Абдурахмонов Қ.Х., ва бошқалар Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси. Тошкент, “Ўқитувчи”, 2001 йил.
- 6.4. Г. Давлатова. Меҳнатни илмий асосда ташкил қилиш ва меъёрлаштириш. – Фарғона, 2006.
- 6.5. Р.Исмамов. Меҳнатни иқтисодиёти ва социологияси. – Наманган, 2005.
- 6.6. Пардаев М.Қ., Абдукаримов Б.А. Меҳнат иқтисоди ва социологияси. Самарқанд, 2002.
- 6.7. Жўраев Ф. Қишлоқ хўжалиги корхоналарида ишлаб чиқаришни ташкил этиш. (дарслик). Т.: 2004.
- 6.8. Н.Ўроқов. Қишлоқ хўжалиги инфратузилмаси (ўқув қўлланма) Тошкент 2004 йил
- 6.9. О.Олимжонов ва б. Фермерлик фаолиятининг ҳуқуқий ва молиявий асослари. Т. “Университет”, 2005.
- 6.10. А.Абдуллаев ва б. Бизнес режа. –Т.: “Молия” 2002.

7. Даврий нашрлар, статистик тўпламлар ва ҳисоботлар.

7.1. Пахтаобод туманидаги «Иззатбек Зокиржон» фермер хўжалигининг 2012-2014 йиллардаги бизнес-режалари, йиллик ҳисоботлари ва бошқа маълумотлар.

8. Интернет сайтлари.

- 8.1. www.tsuye.uz - Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университети.
- 8.2. www.stat.uz.- Ўзбекистон Республикаси Макроиқтисодиёт ва статистика вазирлиги маълумотлари.
- 8.3. www.ziyonet.uz– Ўзбекистон ОЎМТВ қошидаги электрон кутубхона.
- 8.4. www.lex.uz -Қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар миллий базаси.